

Väinö Havas lestadiolaisuuden historian kirjoittajana

Jaakko Kyllönen

Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma

Lokakuu 2019

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Kirkkohistorian laitos
Tekijä – Författare Jaakko Kyllönen		
Työn nimi – Arbetets titel Väinö Havas lestadiolaisuuden historian kirjoittajana		
Oppiaine – Läroämne Suomen ja Skandinavian kirkkohistoria		
Työn laji – Arbetets art Pro gradu –tutkielma	Aika – Datum Lokakuu 2019	Sivumäärä – Sidoantal 60
<p>Tiivistelmä – Referat</p> <p>Tutkielmassani selvitän pappi ja kansanedustaja Väinö Havasta lestadiolaisuuden historian kirjoittajana. Rajaan tutkielmani ajanjakson lestadiolaisuuden alkuherätyksestä 1840-luvulta Havaksen kirjan jälkipuintiin vuonna 1930. Selvitän, miten Havas kirjoitti lestadiolaisuuden historiaa. Päälähteeni on Havaksen vuonna 1927 ilmestynyt kirja <i>Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään</i>. Kysymykseen vastatakseni selvitän myös Havaksen jälkipuintia kirjastaan <i>Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään</i>. Havas kuului lestadiolaisen uusheräyksen suuntaukseen kirjoittaessaan kirjansa.</p> <p>Toiseksi analysoin aikaisempaa lestadiolaisuuden historiaa käsittelevää kirjallisuutta 1800-luvulla: K. A. Heikelin, J. A. Englundin, Juho Tanskasen, Gustaf Johanssonin ja Märta Edquistin kirjoitukset. Kolmanneksi selvitän, miten kriitikot suhtautuivat Havaksen kirjaan ja miten Havas itse puolustautui ja vastasi kritiikkiin.</p> <p>Johdantoa seuraa toinen pääluvku, jossa analysoin Havaksen kirjaa. Kolmannessa pääluvussa kirjoitan aiemmista lestadiolaisuutta käsittelevistä kirjoituksista, jotka on julkaistu ennen Havaksen kirjaa. Neljännessä pääluvussa tarkastelen Havaksen kirjan saamaa palautetta eli kritiikkiä sekä Havaksen jälkipuintia 1928–1930. Kritiikkiä kirjoittivat Antti J. Pietilä, Albert J. Soveri, Vilho H. Kivioja, Frans Parakka ja Yrjö A. Nummi.</p> <p>Tutkielmassani keskeistä on debatti Havaksen lestadiolaisuuden historian kirjoittamisen ja sitä kohdanneen kritiikin välillä. Pietilän mukaan Havas ansaitsi tunnustusta puolueettomuudesta, kun taas Kivioja arvosteli puolueettomuutta. Tosin Havas vastineessaan toteaa, että epäsuhtaa on olemassa tietoineksen laatuun nähden ja että on haluton jatkamaan debattia.</p> <p>Havas piti teostaan pioneerityönä. Kivioja arvosti Havaksen kirjaa ja näki sen lukemisen merkityksen kirkon papistolle. Havas ei pitänyt Kiviojan hyökkäävästä tyylistä.</p> <p>Käytän tutkimusmenetelmänä sisällönanalyysiä. Tiedostan lähdekritiikin ja puolueettoman tutkimusotteen merkityksen.</p>		
Avainsanat – Nyckelord Väinö Havas, lestadiolaisuus, kansanedustajat		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

Sisällys

1. Johdanto	3
1.1. Tutkimustehtävä	3
1.2. Aikaisempi kirjoitus ja tutkimuskirjallisuus	4
1.3. Väinö Havaksen elämä ja toiminta	6
2. Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään (1927)	12
2.1. Havaksen elämäntilanne ja kirjoittamisaika	12
2.2. Teoksen lähteet ja käytetty kirjallisuus	13
2.3. Teoksen rakenne	15
2.4. Lestadiolaisuuden vaiheet 1800-luvulta suureen hajaannukseen	17
3. Aiemmat kirjoitukset lestadiolaisuudesta	27
3.1. Karl A. Heikel: ”Kertomus hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmena-kymmenenä vuonna” (1873)	27
3.2. Jakob A. Englund: ”Levi Laestadius. En kyrklig tidsbild” (1876)	29
3.3. Juho Tanskanen: ”Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa” (1880)	31
3.4. Gustaf Johansson: ”Laestadiolaisuus” (1892)	34
3.5. Märta Edquist: ”Lars Levi Laestadius” (1922)	37
4. Teoksen palaute	39
4.1. Antti J. Pietilän kritiikki	39
4.2. Albert J. Soverin kritiikki	41
4.3. Vilho H. Kiviojan kritiikki	42
4.4. Frans Parakan kritiikki	43
4.5. Yrjö A. Nummen kritiikki	44
4.6. Väinö Havaksen jälkipuinti	44
5. Tutkimustulokset	48
6. Lähteet ja kirjallisuus	53
6.1. Lähteet	53
6.1.1. Painamattomat lähteet	53
6.1.2. Painetut lähteet	53
6.1.3. Kuvalähteet	55
6.1.4. Internet-lähteet	56
6.1.5. Haastattelut	56
6.1.6. Sanoma- ja aikakauslehdet	56
6.2. Kirjallisuus	56
7. Henkilöhakemisto	59

1. Johdanto

1.1. Tutkimustehtävä

Väinö Havas henkilönä alkoi kiehtoa marraskuussa 2012, kun tutustuin hänen saarnoihinsa ja eritoten hänen postuumisti julkaistuun kirjaansa *Hän uskoi meille sovituksen sanan*. Tähän Paavo Viljasen toimittamaan teokseen on koottu Havaksen 19 puhetta ja kirjoitusta. Sitten kiinnostukseni laajeni Havaksen runouteen ja erityisesti postuumisti julkaistuun runokirjaan *Vartion vaihto*. Havaksen saarnat ja runot toimivat sytykkeinä tutkielmani varsinaiseen aiheeseen.

Tutkielmassani selvitän, miten Havas kirjoitti lestadiolaisuuden historiaa. Päälähteeni on Havaksen vuonna 1927 ilmestynyt kirja *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään*. Muina lähteinä ovat Havaksen jälkipuinti 1928–1930 koskien hänen kirjaansa ja kritiikit eli kirja-arvostelut 1928–1931 sekä lestadiolaisuutta käsittelevä kirjallisuus, jota julkaistiin 1870-luvulta alkaen.

Löysin silloisesta Oulun maakunta-arkistosta, nykyisestä Kansallisarkiston Oulun toimipaikasta, Havaksen kirjasta tehtyjä kirja-arvosteluja. Ne innostivat minua tarkastelemaan lestadiolaisuutta sen alkuhistoriasta 1840-luvulta lähtien.

Toiseksi tarkastelen 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kirjoitettuja lestadiolaisuutta käsitteleviä kirjoja. Tarkastelen teokset julkaisujärjestyksessä. Kolmanneksi tarkastelen Havaksen tutkielman vastaanottoa, miten kriitikot suhtautuivat teokseen ja miten Havas itse puolustautui ja vastasi kritiikkiin.

Tutkielmani punaisena lankana on debatti Havaksen lestadiolaisuuden historian kirjoittamisen ja sitä kohdanneen kritiikin välillä. Sen taustoittamiseksi asiayhteyteensä Havaksen elämänhistorian, lestadiolaisuuden historian vaiheiden ja aieman lestadiolaiskirjallisuuden ymmärtäminen on perusteltua.

Tutkimusmenetelmänä käytän sisällönanalyysiä. Olen tavoitellut mahdollisuuksien mukaan päästä alkuperäislähteille – ”*ad fontes*”. Tiedostan lähdekritiikin ja puolueettoman tutkimusotteen merkityksen. Tehtäväni ei ole toimia lestadiolaisuuden apologeettana. Lestadiolaisuuden dogmatiikan olen jättänyt tietoisesti vähemmälle tarkastelulle tutkielmani tarkoituksen vuoksi.

Englundin teoksen suomennettu painos *Lauri Lewi Lestadius. Kirkollinen ajankuwaus* on mikrofilmattuna Kansalliskirjastossa. Havaksen teoksen käsikirjoituksen löysin talletettuna Kansallisarkiston Oulun toimipaikasta.

Käytän Havaksen etunimestä 'Väinöä', koska se on nykyaikaisempi kuin vanhahtava 'Wäinö' ja ensin mainittua Havas itse käyttää kirjassaan.

Kiitän Väinö Havaksen poikaa Yrjö Havasta haastattelusta. Tutkimusmatka Kivijärvelle 21. elokuuta 2016 Havaksen 75-vuotiskaatumisjuhlapäivänä oli minulle ikimuistoinen käynti. Laskin seppeleen Havaksen haudalle. Sain tilaisuuden kuunnella Yrjö Havaksen luennoivan isänsä runoudesta. Kiitän Kalevi Möttöstä tutkimusmatkan toteutumisesta. Havas kastoi hänet ja oli hänen kummisetänsä.

1.2. Aikaisempi kirjoitus ja tutkimuskirjallisuus

Aikaisempaa lestadiolaisuutta käsittelevää kirjallisuutta on Karl Abiel Heikelin, Jakob Albert Englundin, Juho Tanskasen, Gustaf Johanssonin ja Märta Edquistin teokset. Tarkastelen heidän kirjojaan julkaisujärjestyksessä; tosin Englundin ja Edquistin teoksista tarkastelen suomennettuja painoksia. Heikelin teos on nimeltään *Kertomus Hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmena-kymmenenä vuonna* (1873), Englundin *Levi Laestadius. En kyrklig tidsbild* (1876), Tanskasen *Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa* (1880), Johanssonin *Laestadiolaisuus* (1892) ja Edquistin *Lars Levi Laestadius* (1922).

Löysin Kansallisarkiston Oulun toimipaikan Lestadiana-kokoelmasta kirja-arvosteluja, joissa kritisoidaan Havaksen teosta: Antti J. Pietilän *kritiikki* Vartija-lehden vuoden 1928 numerossa 3–4, Albert J. Soverin *kritiikki* Kirkko ja kansa – lehden toisessa numerossa 1928, Vilho H. Kiviojan *kritiikki* Teologisen aikakauskirjan ensimmäisessä numerossa 1928, Frans Parakan *kritiikki* *Tositietoja laestadiolaisesta herätysliikkeestä Ruotsissa ja Suomessa. Vastalauseita teokseen "Laestadiolaisuuden Historia"* vuodelta 1931 ja Yrjö A. Nummen *kritiikki* Vartija – lehden numerossa 11–12 vuodelta 1929. Tiedot kirja-arvosteluista löysin Nummen kritiikkiä lukuun ottamatta Pekka Raittilan teoksesta *Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia*.

Tutkielmani ajanjakso rajautuu lestadiolaisuuden alkuherätyksestä 1840-luvulta vuoteen 1931, jolloin Parakka kirjoitti kritiikkinsä.

Timo Kärkkäinen kirjoitti kotimaisen kirkkohistorian tutkielman *Wäinö Havas poliittis-yhteiskunnallisena vaikuttajana 1929–1941*. Arto S. Kourin kirkkohistoriallinen laudatur-tutkielma on nimeltään *Kuopion piispa Gustaf Johanssonin taistelu lestadiolaisuutta vastaan*.

Paavo Viljasen kirjoittama biografiateos *Wäinö Havas. Hengen ja miekan mies* on Havaksen läheisen ystävän kirja Havaksen elämästä ja toiminnasta. Jatkosodan aikana kirjoitetun kirjan aineistona ovat haastattelut ja kirjeet. Jussi Niinistön kirja *Suomalaisia vapaustaistelijoita* kertoo Havaksesta hänen taistelemisensa sodissa. Jouko Talosen kirjoittama kansallisbiografian artikkeli on nimeltään *Havas, Wäinö (1898-1941). Lestadiolainen pappi, kansanedustaja*.

Seppo Lohen teokset *Sydämen kristillisyyden ja Lestadiolaisuuden suuri haajaannus ja sen taustat* valaisevat perusteellisesti lestadiolaisuuden historiaa.

Tutkimusaiheeseen liittyvistä akateemisista väitöskirjoista Martti Vuollon *Lestadiolaisuus Helsingissä vuoteen 1963* liittyy Havakseen hänen Helsingissä viettämiensä vuosien valossa. Mauri Kinnusen väitöskirja *Herätysliike kahden kulttuurin rajalla. Lestadiolaisuus Karjalassa 1870–1939* liittyy Havakseen hänen Lappeenrannassa vaikuttamaltaan ajalta.

1.3. Väinö Havaksen elämä ja toiminta

Väinö Rafael Havas. Kansallisarkisto.

Väinö Rafael Havas, vuoteen 1906 Örling, syntyi Lempäälässä 15. elokuuta 1898 perheeseen, jossa molemmat vanhemmat olivat kansakoulunopettajia.¹ Havaksen lapsuudessa elettiin Venäjän sortokautta 1900-luvun alussa. Sitä vastaan vallitsi lapsuuden kodissa isänmaallinen henki, johon vaikutti vahva uskonnollisuus. Suhde luontoon oli Havakselle hyvin merkityksellinen. Havas kirjoitti 20-vuotiaana äidilleen, että hänellä on kolme äitiä, joita hän rakastaa: ”On suuri Luonto, on poloinen isänmaa, on pieni harmaantuva kulta äiti.” Vahva kristillisyyden perintö näkyi siinä, että kodissa luettiin Raamattua, laulettiin hengellisiä lauluja ja rukoiltiin ahkerasti.² Kalastuksesta tuli Havakselle tärkeä ajanviete.³ Hän aloitti teologian opinnot syksyllä 1916. Yksi hänen opettajistaan oli yliopiston apulainen Antti J. Pietilä.⁴

¹ Viljanen 1943, 9.

² Viljanen 1943, 11–16.

³ Viljanen 1943, 11–16; Yrjö Havaksen haastattelu 21.8.2016.

⁴ Viljanen 1943, 23–25.

Suojeluskunta ja punakaarti perustettiin Lempäälässä samanaikaisesti ennen sisällissotaa 1918. Havas oli yksi valkoisten suojeluskunnan perustajista, vaikka hän kertoi eräässä kirjeessään olleensa alkujaan sosialisti.⁵ Yhdessä veljensä Eeron kanssa hän osallistui vielä Viipurin valtauksen, jossa hän haavoittui huhtikuussa 1918.⁶

Havas näki bolshevikit uhkana ja perusteli sillä vapaaehtoisuuttaan tammi-kuun alussa 1919 Viron vapaussotaan. Sitä kuvastaa se, että hän Viron sotaretken jälkeen lähti huhtikuussa 1919 Aunuksen taisteluihin heimokansan vapauttamiseksi.⁷ Havas kirjoitti kahden heimosodan jälkeen muisteluksensa sodista kirjaksi 1919–1920 nimellä ”Suomen heimon puolesta Virossa ja Aunuksessa”. Teosta ei kuitenkaan koskaan julkaistu.⁸ Aunuksen retken jälkeen Havas toimi Terijoen suojeluskunnan paikallispäällikkönä.⁹ Hän kihlautui Aunuksen retkellä ja meni myöhemmin naimisiin 12.6.1921 sairaanhoitaja Saimi Kauhasen kanssa, joka toimi sanitäärilottana¹⁰ Aunuksessa. Saimi Kauhanen oli ottanut osaa vuoden 1918 sisällissotaan, jossa hän oli haavoittunut Karjalassa.¹¹

Havaksella oli hengellistä etsintää opiskeluaikanaan ja hän kävi vanhoillislestadiolaisten seuroissa, mutta löysi rovasti Kustavi Lounasheimon kautta uusheräyksen talvella 1921.¹² Havas sai toimia puhujan tehtävässä Helsingin seuroissa.¹³ Hänen pappisuransa alkoi varsinaisesti Porvoossa 9. kesäkuuta 1921 tapahtuneen vihkimyksen jälkeen Hämeen Ratsurykmentin sotilaspastorina Hämeenlinnassa ja Lappeenrannassa, jonka jälkeen hän siirtyi Suomen Lähetysseuran Lestadiolaisen Haaraosaston matkapapiksi 1. tammikuuta 1923 ja oli samalla Oulun kirkkoherran apulaisena 30.4.1924 saakka. Sen jälkeen hän toimi Rovaniemellä kirkkoherran armovuoden saarnaajana 1.5.1924–30.4.1925. Lappeenrannassa ja Rovaniemellä oli uusheräyksessä eripuraisuutta, minkä Havas koki raskaana.¹⁴

⁵ Viljanen 1943, 32–33.

⁶ Niinistö 2003, 62.

⁷ Viljanen 1943, 41, 49.

⁸ Niinistö 2003, 133.

⁹ Viljanen 1943, 63.

¹⁰ sanitäärilotta = sairaanhoitaja.

¹¹ Viljanen 1943, 66, 83; Vahtola 1997, 301–302.

¹² Viljanen 1943, 77–79.

¹³ Vuollo 1999, 104.

¹⁴ Viljanen 1943, 83, 86, 88; Kinnunen 2004, 408–409.

Havas teki saarnamatkan Suomen Lähetyssseuran Laestadiolaisen Haaraosaston lähettämänä Yhdysvaltoihin 21.8.1925–30.4.1926. Pitkän Amerikan matkan rasitteena häntä erityisesti koetteli niin sanottujen heidemanilaisten suhtautuminen häneen – ”vääräoppiseen”. Matkallaan Havas uskoi siihen, että vanhoilliset, uusheränneet ja esikoislestadiolaiset kuuluvat yhteen joukkoon.¹⁵ Hän järjesti yhdessä matkatoverinsa saarnaaja Emil Spetsin kanssa sovintokokouksen Astoriassa tammikuun lopulla 1926. Kokouksessa he neuvottelivat paikallisen apostolis-luterilaisen seurakunnan kanssa Suomessa tapahtuneesta erosta vanhoillisten ja uusheränneiden välillä. He ehdottivat Amerikan uskoville, että järjestettäisiin Suomessa vielä kokoontuminen sovinnon saamiseksi. Esitys kuitenkin kariutui tuloksetta. Unkarin lähetystyöstä Havas totesi, että Unkariin pitää viedä herätyksen henki.¹⁶

Havaksen pappisura Suomessa jatkui pohjoisessa Lapissa virkaa toimittavana kirkkoherrana Kittilässä 1.5.1925–30.4.1928. Syynä Havaksen Kittilään lähettämiseksi oli siellä velloneet uusheränneiden oppierimielisyydet. Kittilässä Havas kirjoitti teoksensa *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään*, joka julkaistiin loka-kuussa 1927.¹⁷

Havas kääntyi uusheräyksestä vanhoillislestadiolaisuuteen tammikuussa 1929. Hän oli tutkimuksissaan tullut siihen johtopäätökseen, että uusheräys oli eriseuraja, joka oli tuonut ”epäraamatullisia piirteitä” lestadiolaisuuteen. Havaksen toimiessa Merijärvellä kirkkoherrana oli seuroihin kokoontunut sekä uusheränneitä että vanhoillislestadiolaisia. Saarnaaja Pauli Rantalan puheen jälkeen Havas pyysi syntejään ja eriseuraisuuttaan anteeksi ja hän koki kääntymyksen.¹⁸

Havas kuului Lapuan liikkeeseen toimien sen Merijärven paikallisosaston johtajana. Hän kuitenkin irtisanoutui liikkeestä Mäntsälän kapinan jälkeen. Havasta kosittiin turhaan vuoden 1936 eduskuntavaaleihin IKL:n ehdokkaaksi.¹⁹

Merijärveltä Havas siirtyi kirkkoherraksi Kivijärvelle 1.5.1935.²⁰ Pienen seurakunnan pappina hänellä jäi aikaa kiertää saarnamatkoilla ympäri Suomea.²¹

¹⁵ Viljanen 1943, 89–90, 93–94.

¹⁶ Vuollo 1999, 122, 146.

¹⁷ Havas 1927; Viljanen 1943, 99–101; Kinnunen 2004, 217–218, 409; Lohi 2007, 434.

¹⁸ Viljanen 1943, 104–111; Lohi 2007, 433–436.

¹⁹ Kinnunen 2004, 372, 374, 409.

²⁰ Viljanen 1943, 116.

²¹ Viljanen 1943, 128.

Vuonna 1938 Havas oli puolivuotta Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen lähetyssaarnaajana Sisä-Hämeestä Karjalan kannakselle ja Laatokan Karjalaan asti.²²

Havas kirjoitti monia julkaisuja, kuten *Kristityn kodin aapinen*, joka julkaistiin 1930. Postuumisti julkaistu lastenkirja *Joulusta jouluuun* ilmestyi 1953.²³ Niin ikään postuumisti julkaistiin 1944 runokirja *Vartion vaihto*, jonka tunnetuin runo on *Testamentti pojalleni*.²⁴

Havas toimi Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen alkaessa julkaista *Lasten Siioni* –lehteä sen toimittajana vuodesta 1931 alusta hartauskirjoituksia ja pyhäkoulutekstejä kirjoittaen. Samoin hän oli vanhoillislestadiolaisten *Siionin Lähetyslehden* toimittaja syksystä 1939 kuolemaansa saakka. Kaiken muun kirjoitustyönsä lisäksi hän otti aktiivisesti kantaa kirjoituksillaan *Kotimaahan, Uuteen Suomeen, Sisä-Suomeen, Vartijaan ja Teologiseen Aikakauskirjaan*.²⁵ Uusheräneiden *Huutavan äänen* päätoimittajana Havas toimi elokuusta 1928 lähtien seuraavaan vuoteen.²⁶ Lisäksi Havas toimitti ruotsinkielistä *Svenska Sions missionstidning* –lehteä vuosina 1939–1940.²⁷ Väinö Havaksen pojan Yrjö Havaksen mukaan hänen isällään oli ”hyvin tarkka kielikorva ja runsas sanavarasto” ja hän oli myös ”loistava puhuja”, joka onnistui ”kuulijakuntansa aina vetämään”.²⁸

²² Viljanen 1943, 128.

²³ Raittila 1967, 330.

²⁴ Havas 1944.

²⁵ Viljanen 1943, 131–132.

²⁶ Kärkkäinen 1994, 24; Kinnunen 2004, 409.

²⁷ Raittila 1967, 321.

²⁸ Yrjö Havaksen haastattelu 21.8.2016.

Kirkonmies kansalaisten keskuudessa. SRK:n arkisto.

Havas toimi kokoomuksen kansanedustajana talvisotaan lähtöönsä 30. marraskuuta 1939 saakka, vaikka hänen kansanedustajuutensa olisi vapauttanut hänet asepalveluksesta. Havas ei kuitenkaan tuntenut olevansa poliitikko ja tunnusti, ettei hänellä ollut koulutusta politiikan alalle. Eduskunnassa Havaksen merkittävin lausunto koski sisällissodassa vuonna 1918 haavoittuneiden punaisten invalidien aseman kohentamista.²⁹

Havas pyrki komppanianpäällikön tehtävään joukko-osastonsa koontipaikalla, jossa hänet määrättiin komppanianpäälliköksi.³⁰ Vaikeimmat taistelut käytiin Laatokan pohjoispuolella. Karjalan menetys oli Havakselle raskasta. Hän kuvaili kutsumustaan ja velvollisuudentuntoaan isänmaan palvelukselle: ”Kaikki eivät näitä minun edesottamuksiani ymmärrä. Ei ole tarviskaan. Pääasia on se, että taaskin tunnen omassatunnossani, että juuri näin oli tehtävä.”³¹

Jatkosodassa kapteeni Havas kaatui ollessaan kiikarilla tähystämässä vihollisen luotiin, joka osui suoraan sydämeen Suvilahdessa 21. elokuuta 1941. Hautajai-

²⁹ Viljanen 1943, 158, 162–163.

³⁰ Viljanen 1943, 171.

³¹ Viljanen 1943, 173, 181, 186.

siin Kivijärvellä 5. syyskuuta 1941 osallistui runsaasti väkeä ympäri maata ja hallituksen sekä eduskunnan edustajia. Havaksen tunnuslausetta ”Tehkää parannus ja uskokaa evankeliumi!” toistettiin.³²

³² Viljanen 1943, 193–196.

2. Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään (1927)

2.1. Havaksen elämäntilanne ja kirjoittamisaika

Havas oli 29-vuotias saadessaan teoksensa valmiiksi. Hän oli kirjaansa kirjoittaessa ja sitä julkaistaessa uusherännyt ja kääntyi vanhoillislestadiolaisuuteen kirjansa ilmestymisen jälkeen vuonna 1929.³³ Hän keräsi aineiston ja kirjoitti lopullisen kirjoitustyön talvella 1926–1927 Kittilässä asuessaan ja työskennellessään siellä virkaa toimittavana kirkkoherrana.³⁴

Systään ja motiiveistaan lestadiolaisuuden historian kirjoittamiselle Havas kirjoitti esipuheessaan lyhyesti, että lestadiolaisuutta liikkeenä tunnettiin varsin vähän ja siitä oli ”mitä omituisimpia käsityksiä”. Sen vuoksi Suomen Lähetyssseuran Lestadiolainen Haaraosasto (SLLH) ryhtyi toimenpiteisiin oikaistakseen harhakäsityksiä ja Lähetyssseuran päätoimikunta antoi Havakselle tehtäväksi kirjoittaa lestadiolaisuuden historiasta kevättalvella 1924. Havaksen kirjoitustyö kuitenkin viivästyi, sillä hän lähti kahdeksan kuukauden mittaiselle saarnamatkalle³⁵ Yhdysvaltoihin alkaen elokuusta 1925 ja seurakuntatyö Lapin seurakunnissa vei aikaa niin, että varsinainen kirjoittaminen pystyi alkamaan vasta talvella 1926–1927. Havas aloitti aineistonkeruun kuitenkin heti toimeksiannon saatuaan kevättalvella 1924.³⁶ Hän sai kirjansa julkaistavaksi lokakuussa 1927.³⁷

Havas kirjoitti, että: ”Työni on ollut alallaan uutisraivaajan työtä ja sellaisena sitä on arvosteltava”.³⁸ Hän piti lestadiolaisuuden historian kirjoittamista alusta asti vaikeana tehtävänä, koska hän mielsi sen apologeettiseksi eli lestadiolaisen opin puolustukseksi. Varsinkin puolueettoman tutkimusotteen ottaminen oli hänelle vaikeaa. Hän kirjoitti:

Tehtävänäni on ollut alun perin apollogetista laatua, enkä laestadiolaisliikkeen piirissä suuria Herran siunauksia kokeneena ja siihen lukeutuvana ole voinutkaan aineeseeni kylmästi suhtautua.³⁹

³³ Viljanen 1943, 107; Talonen 2004, 623–624; Lohi 2007, 433–436.

³⁴ Havas 1927, esipuhe II; Viljanen 1943, 99–103.

³⁵ Viljanen 1943, 89–98.

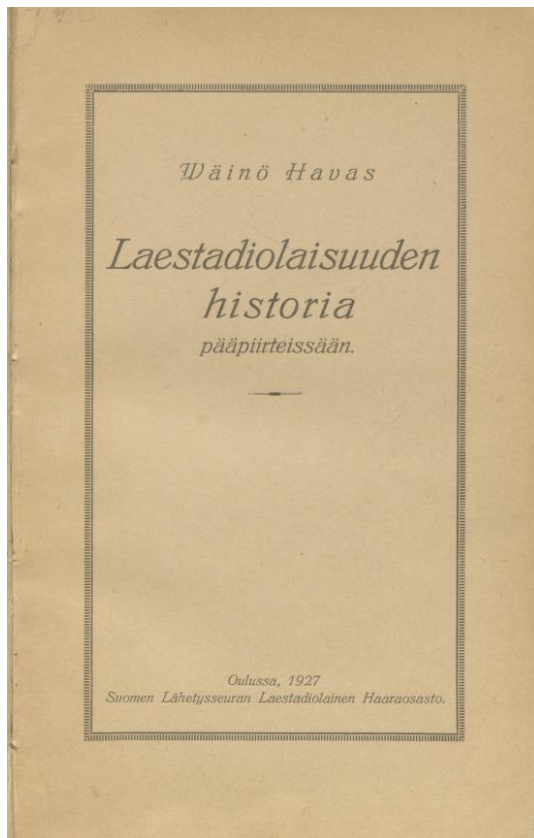
³⁶ Havas 1927, esipuhe II

³⁷ Havas 1927, esipuhe IV.

³⁸ Havas 1927, esipuhe IV.

³⁹ Havas 1927, esipuhe III.

2.2. Teoksen lähteet ja käytetty kirjallisuus

Wäinö Havaksen teos vuodelta 1927.

Lähteiden kokoamisessa antoivat Havakselle apua pastorit Arvi Merikallio ja Einari Peura.⁴⁰ Painetun lähdeaineiston kokoaminen oli kuitenkin työlästä. Havas sai lisäksi käytettäväksi Pietari Hanhivaaran ja Mikko Saarenpään laajat kirjekokoelmat. Matkoihin ja arkistotutkimuksiin Havaksella ei ollut resursseja.⁴¹

Havas kirjoitti lähteiden käytön vaikeuksista ja mainitsi esimerkkinä Juhani Raattamaan viimeisten kirjeiden aitoperäisyyden epäilyttäväksi, koska Raattamaa oli sokeutunut ja hänen vaimonsa kirjoitti kirjeet. Kuitenkin Havas käytti riidanalaista Kierin kirjekokoelmaa lähteenään. Hän mainitsi turvautuvansa lestadiolaisten omiin tiedonantoihin ja toisinaan toisen käden lähdetietoihin, mutta sen hän teki ”varovaisesti, vertaillen ja muistitietoja vahvistuksena käyttäen”.⁴² Havas kirjoitti tietoaineksestaan: ”- olen pääasiallisesti ollut kosketuksissa n. k. uuden heräyksen kanssa ja siitä on johtunut ehkä jonkun verran yksipuolisuutta tietoaineksen

⁴⁰ Havas 1927, esipuhe IV.

⁴¹ Havas 1927, esipuhe II.

⁴² Havas 1927, esipuhe II ja III.

laajuuteen nähden”.⁴³ Painamattomissa lähteissä Havas tukeutui uusheränneiden Suomen Lestadiolaisen Lähetyseuran Haaraosaston (SLLH) Päätoimikunnan pöytäkirjoihin vuosilta 1907–1927 eikä käyttänyt lähteinään lainkaan vanhoillislestadiolaisten Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen (SRK) pöytäkirjoja.⁴⁴

⁴³ Havas 1927, esipuhe III.

⁴⁴ Havas 1927, 235.

2.3. Teoksen rakenne

<u>Sisällys.</u>	
Esi puhe. siv. I - III	
I.	Lars Levi Laestadius ja hänen aikansa. - vuoteen 1860. siv. 1 - 15
1.	Tilanne Lapissa ennen heräystä.
2.	Laestadiusin seuritus parantamassa aarniajaksi.
3.	Vaiikutukset.
4.	Vankuus ja kuolema.
5.	Perintö.
II.	Laestadiusin oppilaiden aika 1860 - 1899. siv. 16 - 90
1.	Juhani Raattama
2.	Pekka Raattama
3.	Erikki Antti Juhonpieti
4.	Pietari Vasara
5.	Pietari Antti
6.	Heikki Parkajoki
7.	Heikki Unga
8.	Isak Poromaa
9.	Olli Puljala.
10.	Isak Huhtasaari
11.	Johan Tahhinen
12.	Pietari Haukivaara
13.	Fredrik Paksunmies
14.	G. A. Sundström
15.	Kata Laitinen.
16.	Muita saarnaajia
17.	Liikkeen leone- minen ja sitä kos- keuttanut vastarinta.
18.	Opiin seuritus.
III.	Hajaannuksen aika 1899 - 1906 siv. 91 - 132
1.	Yleistä.
2.	Esi poisuus.
3.	Uusi heräys ja narvalaisuus.
IV.	Myöhemmat vaiheet. siv. 133 - 166
1.	Vanhoillisuus.
2.	Uusi heräys.
3.	Esi poisuus.
4.	Sovintoyrityksiä.
V.	Laestadiolaisuuden vaihtelu kansaan- me ja kirjallisuus. siv. 167 - 184.

Alkuperäisen käsikirjoituksen sisällys. Kansallisarkisto.

Laestadiolaisuuden historiassa on viisi päälukua: ”Lars Levi Laestadius ja hänen aikansa vuoteen 1861” (I), ”Laestadiuksen oppilaiden aika 1861–1899” (II), ”Hajaannuksen aika 1899–1906” (III), ”Myöhemmät vaiheet” (IV) ja ”Laestadiolaisuuden vaikutus kansaamme ja kirkkoomme” (V).⁴⁵

Ensimmäisessä pääluvussa Havas kirjoittaa Laestadiuksen elämästä ja toiminnasta alkaen ajasta ennen alkuherätystä ja päättyen Laestadiuksen jättämään perintöön.⁴⁶

Toisessa pääluvussa ”Laestadiuksen oppilaiden aika 1861–1899” Havas esiteli 15 Laestadiuksen oppilasta, joiden lisäksi hän mainitsi suuren joukon eli 222 muita saarnaajia lyhyesti heidän nimeltään, elinajaltaan ja vaikutusalueeltaan. Laestadiuksen 15 oppilasta ovat kirjassa esitetyssä järjestyksessä: Juhani Raattamaa, Pekka Raattamaa, Erkki Antti Juhonpieti, Pietari Vasara, Pietari Nutti, Heikki Parkajoki, Heikki Unga, Isak Poromaa, Olli Puljula, Isak Huhtasaari, Johan Takkinen, Pietari Hanhivaara, Fredrik Paksuniemi, G. A. Sundström ja Aatu Laitinen. Toisen pääluvun päättävät liikkeen leviämistä ja sitä kohdannutta vastustusta sekä opinkeskeytystä käsittävät alaluvut.⁴⁷

Laestadiuksen oppilaista Aatu Laitisen toiminnan vaikutus Suomessa oli Havaksen mukaan verrattavissa Laestadiuksen vaikuttavuuteen Ruotsissa. Laitinen syntyi Suonenjoella 1853. Äitinsä vahva uskonnollisuus vaikutti lapseen. Laitinen lähti lukemaan papiksi 1874. Hän aloitti Enontekiön Hetan kappalaisena, jossa hän kohtasi ”villioppia”. Kaikesta huolimatta Laitinen koki kääntymyksen ja hengellisen uudestisyntymisen. Laitinen tulisella luonteellaan ruoti ihmisten syntielämää. Saarnamatkoilla hän kävi Ruotsissa ja Norjassa. Laitinen sai viiden vuoden aikana kymmenen kannetta johtuen etenkin hänen sanomalehtikirjoituksista. Kerran hän tuli oikeuteen ”peskissä”, josta nostettiin kanne, ettei nahkapuvussa saisi olla oikeudessa. Laitinen tuomittiin vuoden virkaeroon papin virastaan vastoin lakia Norjan puolella saarnaamisesta, säädyttömästä esiintymisestä ja muutamien henkilöiden kunnianloukkauksista.⁴⁸

Aatu Laitisen lyhyehkö kirja *Muistosanoja Lapin kristillisyydestä* ilmestyi 1918. Hänen tavoitteena ei ollut kirjoittaa historiaa laestadiolaisuudesta, vaan ”vähäisenä muistikirjoituksena” kuudentoista siellä vietetyn vuoden kokemuksella,

⁴⁵ Havas 1927.

⁴⁶ Havas 1927, 1–22.

⁴⁷ Havas 1927, 23–123.

⁴⁸ Havas 1927, 62–67, 71.

mitä hän näki ja kuuli – ylläluonnollisestakin. Hänen motiivina oli myös lestadiolaisuuteen liittyvän ”tietämättömyyden verhon” poistaminen. Laitisen kirjan aikajänne on noin 1850–1900.⁴⁹

2.4. Lestadiolaisuuden vaiheet 1800-luvulta suureen hajaannukseen

1800-luvun alussa Ruotsin Lapissa etenkin juoppous, siveettömyys, ”turha koreus”, varkaus ja riidat olivat paheita ennen herätyksen aikaa. Paheet repivät perhesiteitä ja aiheuttivat köyhyyttä. Noituus oli yleistä ja ”loveen langettiin”.⁵⁰ Väestön moraalilla oli tuona aikana yleisesti ottaen heikko.

Väkijuomien kieltolakia vuonna 1848 pidettiin erittäin tarpeellisena Ruotsin Lapissa. Laestadius piti sitä hyödyllisenä, koska Ruotsin Lapissa juoppous oli pahemmassa tilassa kuin Suomen Lapissa. Viinakieltoa puolsi se, että lappalaiset köyhtyivät viinan vuoksi. Porovarkaudet olivat juoppouden ohella pääpaheita.⁵¹ Laestadius kirjoitti juoppoutta vastaan taistellessaan ”sodasta viina-lohikäärmeen kanssa”.⁵²

Laestadius toimitti vuosina 1852–1854 ruotsinkielistä aikakauslehteä *Ens Ropandes Röst i Öknen* (suom. *Huutavan ääni korvessa*). Tuolloin jo yli 50-vuotias Laestadius katsoi elettyä elämäänsä taaksepäin ja kirjoitti muisteluksensa jälkipolville sekä käsityksensä useista merkittävistä opinkappaleista.⁵³

Lars Levi Laestadius aloitti aikakauslehtensä kirjoittamisen ”Tornion Lapissa ilmestyneiden heräysten ensimmäisestä aiheesta”, jossa hän kertoi hänen vanhemmistaan ja syntymästään. 40-vuoden ikäinen nainen ja 50-vuotias köyhä mies menivät naimisiin ja rakensivat talon erämaahan tuntureille. Laestadiusen äiti oli luonteeltaan raskasmielinen; isä puolestaan kiivas ja iloitsevainen, mutta väkijuomia ottaessaan ”pahapäinen”. Äiti näki unta pienestä pojasta – Levistä. Hän näki myös unessa jonkun huutavan ”Lauri”. Lapsi syntyi vaatimattomissa olosuhteissa ”kylmässä ja kurjassa mökissä” ja äiti joutui viemään lapsensa seitsemän peninkulman päähän papin luokse kastettavaksi.⁵⁴

⁴⁹ Laitinen 1918, 3.

⁵⁰ Havas 1927, 3–4.

⁵¹ Edquist 1933, 92–100, 103–105; Miettinen 1942, 5–8.

⁵² Laestadius 1906, 70.

⁵³ Hellman 1906, alkulause.

⁵⁴ Laestadius 1906, 5–6.

Pietari Laestadius kertoi päiväkirjassaan isoveljensä nuoruudesta. Lars Levi Laestadius omien sanojensa mukaan peri ”isän tulisen ja äidin surumielisen luonteen”.⁵⁵ Laestadiuksen tietämättä piispa Almqvist oli jättänyt hakemuksen Laestadiuksen nimittämiseksi Kaaresuvannon kirkkoherraksi, jossa toimessa Laestadius palveli 1826–1849.⁵⁶

Laestadiuksen elämää varjostivat erinäiset koettelemukset. Hän sairastui vuonna 1832 ”lavantautiin”, joksi hän sairautta itse kutsui, ja ajatteli elämän päiviensä tulleen täyteen. Suuri elämänkoettelemus Laestadiukselle oli, kun hänen suuresti rakastamansa pieni Levi-poika kuoli 1839. Vuonna 1842 Laestadiukselle tuli ankara kuolemanpelko, kun hän ajatteli rinnassaan olevan kivun keuhkotaudiksi.⁵⁷ Seuraavana vuonna Laestadius kirjoitti pastoraaliväitöskirjansa *Crapula Mundi*, joka julkaistiin 1843.⁵⁸

Laestadius kirjoitti, kuinka hän tarkastusmatkallaan Åseleen talvella 1844 tapasi muutamia maltillisemmän suunnan lukijaisia, joiden joukossa oli lappalainen Maria, joka oli Noran pastorin Brandellin kautta kokenut uudestisyntymisen. Laestadius kuvaili ihmeellistä kohtaamistaan Lapin Marian kanssa ja sen merkitystä saarnoihinsa:

Hänen yksinkertainen kertomuksensa vaelluksistansa ja kokemuksistansa teki niin syvän vaikutuksen sydämeeni, että minullekin valkeus koitti; minä sain sinä iltana, minkä vietin Marian seurassa, tuntea taivaallisen ilon esimakua. Mutta Åselen papit eivät tunteneet Marian sydäntä, ja Maria tunsikin myöskin, etteivät he olleet tästä lammashuoneesta. Olen muistava köyhää Mariaa niin kauan kuin elän ja toivon kohtaavani hänen kirkkaammassa maailmassa toisella puolen hautaa.

Tultuani takaisin seurakuntaani Kaaresuvannossa saivat saarnani räikeämmän värityksen. Vapahtajan evankeliumissa olevat vertaukset esitettiin vertauksista. Siitä syntyi omituinen *mystisismi eli salapyhäisyys, mikä teki ihmeellisen vaikutuksen kuulijain sydämiin. Alussa he käsittivät tuskin mitään koko saarnasta; vaan vähitellen se selveni.⁵⁹

Kun Laestadiuksen saarnatoimi Kaaresuvannossa oli kestänyt lähes vuoden verran, tapahtui maanjäristys, jota Laestadius piti Jumalan merkinä. Hän selitti, että myös Vapahtajan kuoleman ja ylösnousemuksen aikana tapahtui maanjäristys. Ensimmäiset armonmerkit alkoivat joulukuussa 1845, jolloin eräs nainen ”tuli soviteuksi”.⁶⁰

⁵⁵ Laestadius 1906, 6.

⁵⁶ Laestadius 1906, 14.

⁵⁷ Laestadius 1906, 24–26.

⁵⁸ Havas 1927, 7.

⁵⁹ Laestadius 1906, 34–35.

⁶⁰ Laestadius 1906, 43.

Laestadius piti itseään uutena Johannes Kastajana, tienraivaajana Jeesukselle ja huutavan äänenä korvessa. Hän näki kansan hengellisen tilan entistä surkeampana. Aika oli otollinen väkevälle herätyssaarnaajalle. Hän omistautui uutterasti papin työlleen ja saattoi pitää jopa kolmesta neljään saarnaa päivässä. Laestadiuksen saarnatyö oli paatoksellista ja voimallista parannussaarnaa⁶¹ kuin ”ukkosin jynä”. Se oli suorasukaista ja kansan puheenparren mukaista julistusta, jossa tuomiota ja ironiaa ei säästetty. Toisaalta Laestadius oli helläsydäminen. Hänen kielellinen taitonsa ja elävät vertaukset rikastuttivat saarnoja. Laestadius kirjoitti saarnoistaan, että niiden juuret juonsivat ”sydämen herkkätuntoisuudesta”, mikä teki erikoisen vaikutuksen kuulijoihin.⁶² Laestadiuksen kuvakielessä oli runsaasti kauniita ilmauksia ja metaforia, kuten ”Luojan pulmut ja peipot”, ”pikku pääskyt” ja ”taivaallinen Vanhin”. Laestadiuksen julistuksessa ankaran vastustuksen saivat: ”Juoppous ja viinakauppa, huoruus, kunnianhimo, varkaus, laiskuus, koreus j. n. e.”⁶³

Laestadius kirjoitti, että ”Johannes oli ensimmäinen, joka huusi korvessa”. Profeettoja heidän aikalaisensa eivät kuulleet, vaikka he huusivat korkealla äänellä. Vapahtajan äänen kuulivat hänen läheisyydessään olevat, vaikka hänen äänensä oli korkeampi ja voimakkaampi kuin kaikki muut äänet. Laestadius kuvaili, kuinka kaukana olleet ihmiset eivät kuulleet tuota ”taivaallista ääntä”, koska he olivat kuuroja.⁶⁴

Laestadius jatkoi: ”Siitä ajasta lähtien, jolloin kristittyin vainoomiset lakkasivat, huutavaisten äänet heikkenivät, ja vihdoin huuto kokonaan lakkasi kuulomasta.” Laestadius kuvaili, että hänen päivinään ”ihmiskunta on kuurompi kuin koskaan ennen”. He eivät voineet ottaa Jumalan kutsua kuuleviin korviinsa. ”Luteruksesta” eli Lutherista Laestadius kirjoitti, että hän aloitti toimintansa, joka vaikutti laajalle alueelle.⁶⁵ Laestadius kirjoitti, että: ”Kaikkia profeettoja, apostolia ja hengellisiä opettajia, jotka todella ovat tahtoneet aikaansaada jotakin parannusta hengellisessä suhteessa, niitä heidän aikalaisensa ovat vihanneet ja vainonneet. Heitä on pidetty väärinä profeettoina.”⁶⁶

⁶¹ Havas 1927, 9.

⁶² Laestadius 1970, 33.

⁶³ Havas 1927, 9.

⁶⁴ Laestadius 1906, 302.

⁶⁵ Laestadius 1906, 302–303.

⁶⁶ Laestadius 1906, 413–414.

Pajalassa Laestadiusta vastaan esitettiin erinäisiä syytöksiä, kuten kanneltiin ja syytettiin muiden muassa ”tulikivisaarnoista”, luvattomasta rahankeruusta ja ehtoollisen antamatta jättämisestä eräälle seurakuntalaiselle. Koutokeinon tapahtumista tehtiin kuninkaalle kantelu Laestadiusta vastaan. Koutokeinossa hurmahenkisyys oli aiheuttanut mellakoinnin, jossa surmattiin nimismies ja kauppias. Näiden vuoksi pidettiin piispantarkastus Pajalassa 1853. Syytteet kumottiin lukuun ottamatta jumalanpalveluksia koskevaa, jossa Laestadius määrättiin pitämään omat jumalanpalvelukset ”suruttomille”, jotka eivät sietäneet liikutuksia ja omat jumalanpalvelukset ”uskovaisille”.⁶⁷

Laestadius kirjoitti itsepuolustustaan Koutokeinon tapahtumien vuoksi aikakauslehdessään: ”Sillä koska Vapahtajastamme on kirjoitettu: Hän oli pahantekijäin sekaan luettu, niin en minäkään voi odottaa parempaa arvostelua maailman puolelta.”⁶⁸

Laestadius vanheni ja hänen saarnojaan kuunteli kirkossa yhä vähemmän väkeä. Saarnat alkoivat muistuttamaan toisiaan. Laestadius oli kuitenkin saanut parannussaarnaajan lahjan; hän julisti varsinkin saarnojensa lopussa evankeliumia.⁶⁹ Syyskuussa 1858 Laestadius sairastui koleratautiin, josta toipui kuitenkin pian saatuaan lääkärin apua Tukholmasta. Reilu kaksi vuotta sen jälkeen Laestadius sairastui ”tautiin, mikä oikeastaan oli vatsanpohjassa ja oli hyvin ankaraa laatua”. Laestadius ei saanut riittävää apua, koska lääkäri sijaitsi 17 peninkulman päässä Haaparannalla. Hän kirjoitti 4. helmikuuta 1861 reilu kaksi viikkoa ennen kuolemaansa eräälle ystävälleen:

Tässä makaan tuskien vuoteella, odottaen, että kuolon enkeli kohta lunastaa minut. Ja rakkaan veljeni, joka jää elämään jälkeeni, ei pitäisi laiminlyödä pitämistä esirukousta minun puolestani, sillä uskoni on usein heikko ja toivoni usein kaukana; kuitenkin uskon ettei suuri sovittaja ja orjantappuroilla kruunattu Kuningas ole minua hylkäävä.⁷⁰

Laestadiuksen voimia rasitti sielunhoitotyö useammassa seurakunnassa ja erityisesti sunnuntait, jolloin hän saarnasi.⁷¹ Laestadius kuoli 21. helmikuuta 1861.⁷²

Laestadius ei halunnut luoda uutta kirkkokuntaa tai oppia. Hänelle Luther ja tunnustuskirjat olivat keskeisiä opinlähteitä. Hän oli Havaksen mukaan ”käytännön

⁶⁷ Havas 1927, 10–14.

⁶⁸ Laestadius 1906, 414.

⁶⁹ Havas 1927, 14, 16–17.

⁷⁰ Englund 1908, 125–126.

⁷¹ Englund 1908, 126.

⁷² Englund 1908, 128; Havas 1927, 17.

mies ja sellaisena häntä on nimenomaan hänen työnsä hedelmistä arvosteltava”. Laestadiuksen perintönä juoppous, riidat, varkaudet, siveettömyysrikokset ja ”ko-reus” loppuivat lähes kokonaan hänen vaikutusalueellaan. Lisäksi lukutaito koheni huomattavasti etenkin herätyksen alkuaikoina.⁷³ Laestadiuksen työtä ei kuitenkaan arvostettu niin paljon hänen kotimaassaan Ruotsissa niin kuin ulkomailla.⁷⁴

Lestadiolaisuus levisi kulovalkean tavoin Ruotsin ja Norjan Lapin kautta Suomen pohjoisosasta Etelä-Suomeen Laatokkaan, Venäjän puolelle Viaan, Aunukseen, Inkeriin, Viroon ja Pietariin sekä Yhdysvaltoihin. Etenkin Tornion, Muonion ja Lainion jokien varret olivat lestadiolaisuuden vaikutusalueita.⁷⁵

Lestadiolaisuus levisi tavallisen työväestön keskuudessa. Pappien keskuudessa puhuttiin ”villiopista”. Saarnaajat kulkivat usein kaksittain kutsuttuina pitämään seuroja, joiden sisältö oli yksinkertainen. Seurat koostuivat virrestä, lyhyestä rukouksesta, Raamatun luvusta ja Raamatun selityksestä. Joskus toinen puhujista saattoi kysellä seurakunnalta tärkeimpiä kohtia. Toinen puhujista saarnasi, jonka jälkeen oli tavanomaisesti kahden saarnan jälkeen yhteinen ehtoorokous ja sen jälkeen seurat päättyivät virteen. Saarnojen aikana saattoi kuulua voimakkaita liikuttuksia. Aluksi kokoonnuttiin yksityisasunnoissa, mutta vähitellen tultiin yhdelle koolle seurahuoneisiin.⁷⁶

Konventikkeliplakaatti kielsi hartauskokoukset – toisin sanoen herätysliikkeiden seurakunnat – Suomessa ja Ruotsissa vuodesta 1726 alkaen. Ruotsissa alun perin asetettu kuninkaallinen asetus ja laki oli voimassa vuoteen 1858 ja Suomessa vuoteen 1870.⁷⁷

Havas kirjoitti, että lestadiolaisuus vaikutti kansan moraaliin, niin että muun muassa juoppous ja siveettömyys vähenivät. Kansan henkinen taso koheni, vaikka aluksi liikkeen piirissä oltiin pidättyväisiä valistusta kohtaan. Lestadiolaiset saattoivat vaurastua, kun juoppoudesta, riidoista, turhuudesta ja huvituksista luovuttiin ja aika käytettiin työhön. Esivallalle ja isänmaalle uskollisuutta korostettiin lestadiolaisuuden piirissä.⁷⁸

⁷³ Havas 1927, 19–20.

⁷⁴ Heikel 1873, 5.

⁷⁵ Havas 1927, 83, 85, 89–90.

⁷⁶ Havas 1927, 83–85.

⁷⁷ Edquist 1933, 190.

⁷⁸ Havas 1927, 225, 227–229.

Juhani Raattamaa syntyi Kaaresuvannon pitäjän Kuttaisessa 12. syyskuuta 1811.⁷⁹ Raattamaa koki nuoruudessaan hengellistä herätystä, mutta ei löytänyt ketään joka olisi huomioinut häntä hengellisesti.⁸⁰ Raattamaa turvautui viinaan. Laestadius nosti nuoren miehen viinan kirouksesta ja koulutti hänet katekeetaksi⁸¹, jossa virassa hän aloitti 1.5.1829. Laestadius kirjoitti tuosta ajasta: ”Raattama olisi jo siihen aikaan ollut koko Lapinmaan etevin katekeetta, mutta mainittu myrkky (väkiviina) pilasi kokonaan miehen.” Viinasta eroon pääseminen ei ollut hänelle helppoa. Hän kävi tuskaisten taisteluittensa jälkeen Laestadiuksen luona ja hän koki hengellisen uudestisyntymisen.⁸² Laestadius kirjoitti katekeetastaan ja uudisasukkaan pojasta, että hän oli ”sodan etevin sankari”. Laestadiuksen mukaan Raattamaan nimi merkitsee ”maanraatajaa”.⁸³

Raattamaa aloitti Lainion lähetyškoulun opettajana vuonna 1848 ja saarnasi Lainiossa pidetyissä seuroissa. Hän teki työtä opettaen, saarnaten ja rukoillen.⁸⁴ Koulua pidettiin vuosittain loppiaisesta huhtikuun loppuun asti; siellä opetettiin sisälukua ja ulkolukua. Edistyneimmät saivat lukea Raamattua. Raattamaa teki työtänsä ja kutsumustansa ”ihmeellisellä vakavuudella, uutteruudella, rakkaudella ja pitkämielisyydellä” ja sen vuoksi harvoin ruumiillisesti kuritti ”opetuslapsiansa”. Hän opetti vanhemmille ihmisille Raamatun lukemista ja kristillisyyden oppia. Joka päivä koulu alkoi ja päättyi jumalanpalvelukseen. ”Koulumestari” Raattamaa kiersi useammassa seurakunnassa, missä ”hengellinen liikunto” oli saanut jalansijaa.⁸⁵

Raattamaan lähetyškoulutoiminnan yhteydessä Lainiossa puhkesi herätys, jonka seurauksena monet kokivat hengellisen uudestisyntymisen. Raattamaa otti ensimmäisenä käyttöön ehdottoman synninpäästön. Lainiosta lähetyškoulu muutti 1849 Kenningin kylään Pajalaan Laestadiuksen tultua Pajalan seurakunnan kirkkoherraksi.⁸⁶

Raattamaa oli läheinen oppi-isänsä Laestadiuksen kanssa. Hengellisen työnsä vuoksi hän jättäytyi koulutoimestaan pois. Takkisen kutsuma ”vanha Paavali” eli Raattamaa teki pitkiä saarnamatkoja, hoiti oppiriitoja taitavasti ja hänen kirjeitään

⁷⁹ Westeson 1925, 18–19; Havas 1927, 25.

⁸⁰ Laestadius 1906, 78.

⁸¹ katekeetta = kiertokoulun opettaja.

⁸² Havas 1927, 25–26.

⁸³ Laestadius 1906, 78.

⁸⁴ Havas 1927, 26.

⁸⁵ Heikel 1873, 12–14, 16.

⁸⁶ Westeson 1925, 32–33.

luettiin.⁸⁷ Westesonin mukaan ”ellei Raattamaa olisi ollut johtajana laestadiolaisuuden alkuvaiheissa, niin ei tämä itsessään varsin huomattava ja merkityksellinen liike olisi säilynyt kirkkomme piirissä”.⁸⁸

Raattamaan kutsumustyö oli paimentaa lestadiolaisuuden jo omaksuneita. Raattamaa piti Laestadiusta ”Jeesuksen Kristuksen valittuna aseena” ja Ruotsin Lapin ”suurimpana opettajana”. Raattamaan mukaan eksklusiivinen esikoisseurakunta oli Ruotsin Lapissa.⁸⁹ Nuoret saarnaajat saivat hänen luonaan ”Lapin akateмиassa” evästystä lähetysmatkoilleen. Raattamaa kuoli 7. maaliskuuta 1899.⁹⁰ Ripistä ja etenkin julkiripistä syntyi erimielisyyksiä.⁹¹ Julkirippiä vastaan asettuivat Pietari Hanhivaara, Fredrik Paksuniemi ja Karl Abiel Heikel, jotka kirjoittivat Kittilässä 5. toukokuuta 1873 kannanoton *Kirjoitus julki-ripistä*. He eivät pitäneet julkirippiä Raamatun mukaisena. Heidän mukaansa ei ollut tarpeen, että ”kaikkia kauhistuksia julki kokouksessa pitäisi luettelaman”.⁹² Lestadiolaiset vierastivat ehtoollisen vietossa ei-uskovia jakajia ja ei-uskovia ehtoollisen nauttijoita. Ehtoolliskysymys oli yhtenä tekijänä suhtautumisessa kirkkoon, josta eroamisajatukset torjuttiin vaikka vastustus kirkon edustajien taholta oli kova.⁹³

Havaksen mukaan lestadiolaisuuden niin sanotun suuren hajaannuksen ajan 1899–1906 taustalla oli sekä opillisia että valtaan liittyviä tekijöitä. Näitä olivat saarnaajien kiista erilaisista Pyhän Hengen lahjoista ja kamppailu vallasta.⁹⁴

Havaksen mukaan esikoisuus syntyi, kun lestadiolaisliikkeen asema siirtyi lännestä Ruotsin puolelta itään Suomen puolelle. Itään siirtyi samalla lahjakkaita maallikkosaarnaajia ja pappismiehiä. Syntyneessä esikoisuudessa pitäydyttiin Laestadiuksen tiukimmissa käsityksissä; etenkin ”koreutta”, maailman rakkautta ja valistuneisuutta arvosteltiin ankarasti.⁹⁵

Havaksen mukaan hajaannuksen ja esikoisuuden synnyn opillisena taustana oli seurakuntaoppi, joka muistutti niin sanottua apostolista seuraamusta (*successio apostolica*). Se tarkoitti sitä, että Jeesus oli ensimmäinen esikoinen, joka jätti vallan apostoleille. Lutherin aika oli jälleen etsikon aikakausi ja samoin Laestadiuksen,

⁸⁷ Westeson 1925, 69; Havas 1927, 27.

⁸⁸ Westeson 1925, 39.

⁸⁹ Komulainen 2012, 21, 32–33.

⁹⁰ Havas 1927, 28.

⁹¹ Havas 1927, 109.

⁹² Heikel 1873, 72–75.

⁹³ Havas 1927, 113–114.

⁹⁴ Havas 1927, 126–129.

⁹⁵ Havas 1927, 130.

jonka aikaa kutsutaan kuitenkin viimeiseksi etsikkoajaksi. Laestadius oli omana aikanaan ensimmäinen esikoinen. Hän jätti seurakunnan hallituksen Raattamaalle ja esikoisten seurakunnalle. Raattamaan jälkeen työhön siunattiin Joonas Purnu ja seurakunnallinen hallitus siirtyi Jällivaaraan.⁹⁶ Tosin ”vanhimman” aseman siirtyminen Purnulle ei ollut muiden lestadiolaisliikkeiden kuin esikoisten hyväksymä. Saarnaaja Joonas Purnu (1829–1902) kuului lestadiolaiseen liikkeeseen sen alkuheräyksestä lähtien. Hajaannuksen jälkeen hän nousi esikoislestadiolaisten auktoriteetiksi.⁹⁷

Esikoislestadiolaisuuden synnyn juuret ovat siinä, kun saarnaaja Juhani Raattamaa alkoi 1870-luvulla kirjeissään mainita ”esikoisten seurakunta” käsitettä (Hepr. 12:22–24), josta juontui sana ”esikoisuus”. Idässä ja lännessä vaikuttaneiden saarnaajien kesken syntyi jännitteitä 1800-luvun lopulla. Herätyksen johtajuuden väitettiin siirtyneen Raattamaalta Joonas Purnulle. Pohjois-Ruotsin itäosassa vaikuttivat vanhoillislestadiolaiset ja lännessä esikoislestadiolaiset.⁹⁸ Esikoisuuden synnyn taustalla oli monia ristiriitoja. Amerikan uskovaisten kiistoissa Juho Takkinen esittäytyi esikoisseurakunnan siunaamana lähettinä ja tahtoi osoittaa kuuliaisuutta ”kristillisyyden vanhimille”. Amerikassa syntyi tämän vuoksi hajaannuksia. Vastakkain olivat takkislaiset ja heidemanilaiset. Esikoisuus vaikutti Amerikassa merkittävästi niin kutsuttuun suureen sovintokokoukseen asti Calumetissa 1908.⁹⁹ Sovintoyrityksistä ensimmäinen oli vanhoillisten ja uusheränneitten koontuminen Oulussa 1911.¹⁰⁰

Lestadiolaisuus levisi Narvaan ja sen ympäristöön Pietarista, jossa Viron kristillisyyden tavoin oli uusherännäisyyttä. Narvalaisuus oli hurmahenkinen liike, jolle tunnusomaista oli ilmestykset, näyt ja hengen ilmoitukset. Narvalaisuuden varsinainen puhkeamisaika oli vuosi 1899, mutta kovin laajaa levinneisyyttä se ei kuitenkaan kyennyt saamaan. Suomen Lähetyseuran Laestadiolainen Haaraosasto järjestäytyi uusheräyksen viralliseksi toimintaelimeksi 1907.¹⁰¹

⁹⁶ Havas 1927, 130–131.

⁹⁷ Talonen 1993, 14–15.

⁹⁸ Talonen 1993, 18–19.

⁹⁹ Havas 1927, 131, 136.

¹⁰⁰ Havas 1927, 197, 202.

¹⁰¹ Havas 1927, 161–164, 166.

Lestadiolaisia arvioitiin olevan yli 60 000 eli 2,5 prosenttia koko maan väestöstä vuosisatojen 1800 ja 1900 vaihteessa.¹⁰² Suomen ulkopuolella lestadiolaisia oli Ruotsissa ja Norjassa useita tuhansia sekä Pohjois-Amerikassa arviolta 20 000 – 30 000 tai jopa 50 000.¹⁰³

Vanhoillisuuden Lähetystöimen Päätoimisto perustettiin Ouluun neuvottelukokouksessa Oulun Rauhanyhdistyksen huoneella lokakuussa 1906. Kokouksen pohjalta järjestettiin sisälähetystoimintaa ja valittiin luottamusmiehiä. Sosialismin kannattaminen torjuttiin yleisesti kokouksessa. Suuret seurat tulivat kokouksen johdosta jokavuotiseksi; ensimmäisen kerran Oulussa 1907. Oma äänenkannattaja *Sii-onin Lähetyslehti* perustettiin 1911. Vuonna 1914 järjestettiin eri paikkakunnilla Rauhanyhdistyksiksi ja Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys perustettiin Ouluun.¹⁰⁴

Vanhoillislestadiolainen herätysliike säilytti nimensä mukaisesti vanhoillisuuden ja kaikkeen uuteen suhtauduttiin varauksellisesti. Uutta virsikirjaa ja uutta Raamatun käännöstä ei otettu käytäntöön. Vanhoillislestadiolaiset pitäytyivät *Sii-onin laulut ja virret* -laulukirjassaan. Herätysliikkeen elinvoimaisuutta osoitti, että eri puolilla tapahtui voimallisia herätyksiä, seurahuoneita rakennettiin lisää, saarnamiesten luku nousi pariin sataan ja Amerikkaan tehtiin saarnamatkoja.¹⁰⁵

Uusheräyksen keskuudessa oli kiista laista; kymmenen käskyn lakia vaadittiin ojentamaan kristittyjä. Ristin evankeliumia painotettiin heidän julistuksessa – Jumalan vanhurskas viha syntiä vastaan ja toisaalta Jumalan armo syntistä kohtaan. Havaksen mukaan uusheräyksessä korostettiin myös sitä, että ”evankeliumin lohdutus ja armolupaukset kuuluvat vain katuvaisille ja särjetyille sydämille. Paheksuttiin liian väljää evankeliumin julistusta ja varsinkin ’seiniä myöten’ anteeksi saarnaamista”.¹⁰⁶

Uusheräyksessä pakanalähetystyötä kannatettiin Oulun kokouksessa 1908 ja Laestadiolainen Haaraosasto perustettiin Suomen Lähetysseuran yhteyteen. Uusheräyksen äänenkannattajana toimi *Kolkuttaja* ja lehtenä vuodesta 1919 *Huutavan Ääni* sekä laulukirjana *Valituista lauluja ja virsiä*.¹⁰⁷ Uusheränneiden julistuksessa

¹⁰² Lohi 1997, 726–736.

¹⁰³ Lohi 2007, 13.

¹⁰⁴ Havas 1927, 169–171.

¹⁰⁵ Havas 1927, 180–181.

¹⁰⁶ Havas 1927, 139–140.

¹⁰⁷ Havas 1927, 182–184, 189.

keskeistä olivat kymmenen käskyn laki, evankeliumin kuuluminen vain katuville ja ristin evankeliumi, joka painotti sitä, että raamatullisessa evankeliumissa on kaksi terää. Evankeliumin julistusta ”seiniä myöten” pidettiin paheksuttavana.¹⁰⁸

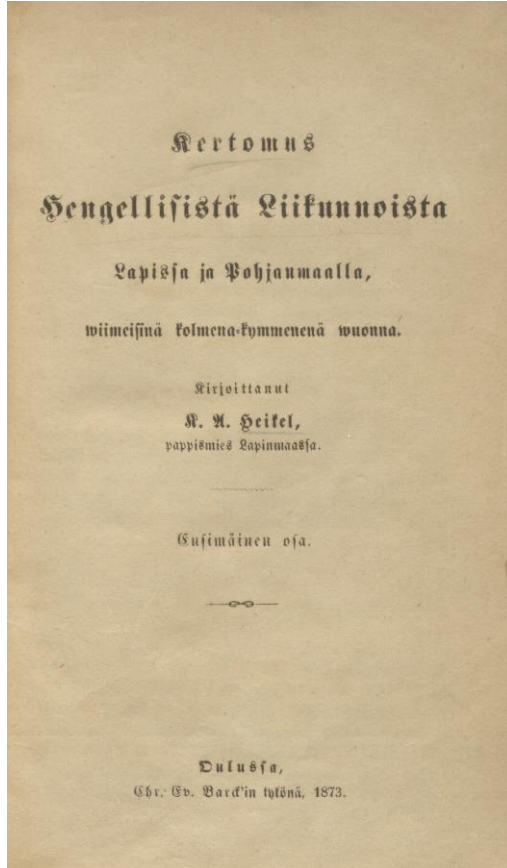
Havas kirjoitti esikoislestadiolaisten myöhemmistä vaiheista vuoden 1906 jälkeen, että heidän toimintansa ei ollut ”virallisesti järjestynyt, kokouksissa ei pidetä pöytäkirjaa j. n. e.”. Amerikassa ja Ruotsin Lapissa liike pieneni jatkuvasti, mutta Suomessa monet pienet seurakunnat kasvoivat. Jällivaarassa hallitusta pitivät Lapin ”vanhimmat” kävivät toisinaan Suomessa seuramatkoilla, joissa kokoonnuttiin suuriin seuroihin ja tutkimaan opin puhtautta ja siellä vallitsi ”ankara seurakuntakuri”. Havas kirjoitti, että esikoislestadiolaisliikkeellä silloisessa muodossaan on tuskin tulevaisuutta: ”Nykyinen aika kaipaa uusia muotoja, vaikka henki olisikin sama. Toivottavasti kuitenkin muutamat käsitykset (nimenomaan seurakuntaopista) esikoistenkin keskuudessa lientyvät ja jyrkkä tuomiohenki katoaa.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Havas 1927, 139–140.

¹⁰⁹ Havas 1927, 196–197.

3. Aiemmat kirjoitukset lestadiolaisuudesta

3.1. Karl A. Heikel: ”Kertomus hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmena-kymmenenä vuonna” (1873)

K. A. Heikelin teos vuodelta 1873.

Antti J. Pietilän mukaan Karl Abiel Heikel oli omana aikanaan yksi ”Suomen kirkon arvokkaimmista sananjulistajista ja sielunhoitajista”.¹¹⁰ Karl Abiel Heikel (1846–1919) oli lestadiolaisuuteen myönteisesti suhtautuneen Ylitornion kirkkoherran Albert Heikelin poika. Lestadiolainen¹¹¹ Heikel toimi pappina Ylitorniolla, Kittilässä, Pudasjärvellä, Jyväskylässä ja Tyrvällä.¹¹² Heikel vihittiin papiksi 1868. Hän aloitti pappisuransa Suomen Ylitorniolla isänsä apulaisena.¹¹³ Heikelistä tuli Kittilän kirkkoherra vuonna 1870 ja hän hoiti seurakunnassa virkaansa vuoteen 1883. Häntä pidettiin yhtenä uusheräyksen alullepanijana.¹¹⁴

¹¹⁰ Pietilä 1928, 59.

¹¹¹ Lohi 2007, 323–335.

¹¹² Havas 1927, 74.

¹¹³ Lohi 2007, 325.

¹¹⁴ Kinnunen 2004, 197.

Juhani Raattamaan suostumuksella Heikel perusti ja toimitti lestadiolaisen herätysliikkeen epävirallista äänenkannattajaa *Kristillistä kuukauslehteä* vuosina 1880–1882, minkä vaikutuksella hän pyrki torjumaan liikkeen mahdollista hajaannusta.¹¹⁵ Heikel kirjoitti teoksensa *Kertomus hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmena-kymmenenä vuonna* valmiiksi Kittilässä elokuussa 1873.¹¹⁶ Heikelin kirjan ajanjakso on viimeiset 30 vuotta eli 1840-luvulta lestadiolaisesta alkuherätyksestä alkaen. Heikel jakoi teoksensa kahteen osaan: herätyksen alkuvaiheisiin Ruotsin Lapissa ja leviämiseen Pohjois-Suomen seurakunnissa keskittyvään osioon (I) ja toiseksi opinkappaleisiin keskittyvään osioon (II).¹¹⁷

Heikel aloitti teoksensa kirjoittamalla, että hengellisistä liikunnoista, viitaten sillä lestadiolaisuuteen, oli liikkunut kaikenlaisia vääriä huhuja ja sanomia oli leviitetty sekä suullisesti että kirjallisesti. Hän mainitsi *Kristillisten Sanomien* eräiden kirjoitusten vuosilta 1872 ja 1873 moittivan lestadiolaisia. *Oulun Viikko Sanomien* kirjoituksia Heikel piti niin ”joutavina loruina”, ettei hänen tarvinnut edes puolustautua.¹¹⁸ Heikelin motiivi kirjan kirjoittamiselle oli antaa ihmisille luotettavia tietoja tästä hengellisestä ilmiöstä viimeisenä kolmenakymmenenä vuonna.¹¹⁹

Heikel kirjoitti kristillisyyden, viitaten sillä lestadiolaisuuteen, vaiheista Tornionjoella, Muonionjoella, Ounasjoella, Kemijoella, rantamaissa ja Oulussa. Lestadiolaisuus levisi Ylitorniosta Tornioon ja sieltä meren rantaa pitkin Ouluun, jossa lestadiolaisuus sai alkunsa vuoden 1860 tienoilla. Pohjois-Suomen saarnaajista kirjoittaessaan Heikel huomautti, että pudasjärveläinen saarnaaja Paavali Ervasti oli ainoa, jota hän ei henkilökohtaisesti tuntenut.¹²⁰ Se osoittaa, että Heikelillä oli laaja sosiaalinen verkosto lestadiolaisten keskuudessa.

Heikelin kirjan jälkimmäinen eli toinen osa käsittelee opinkappaleita. Heikel selvensi, ettei hänen ollut tarpeen kertoa kaikista opinkappaleista. Sen tähden jälkimmäinen osa käsittelee opinkohtia, joista oli ollut riitoja Suomessa ja opetuksia, joista lestadiolaisia moitittiin.¹²¹

¹¹⁵ Havas 1927, 75; Kinnunen 2004, 197; Lohi 2007, 324–325.

¹¹⁶ Heikel 1873, 4.

¹¹⁷ Heikel 1873.

¹¹⁸ Heikel 1873, 3.

¹¹⁹ Heikel 1873, 4.

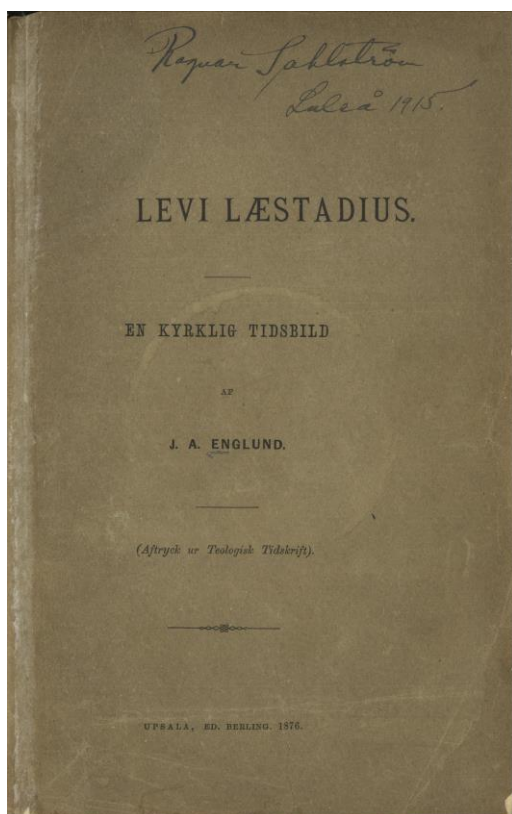
¹²⁰ Heikel 1873, 21–40.

¹²¹ Heikel 1873, 43.

Tanskasen mukaan Heikelin kirjassa lestadiolaisuus esitettiin ”väärässä karvassa”. Kirjassa tuotiin esiin hyvin vähän lestadiolaisuuden huonoja puolia ja se vähäkin esitettiin korjattuna ”luterilaisessa kaavassa”. Hyviä puolia taas oli ”liiaksi koristeltu” ja siten annettu lestadiolaisuudelle ”väärä karva”.¹²² Heikel kirjoitti, että jos on tarpeen, hän kirjoittaisi vielä ”kirjaiseensa” kolmannen osan, joka käsittelisi huomattavimpia eriseuroja ja eksytyksiä.¹²³

Heikel kirjoitti 1893 omakustanteena ”Miten olen opettanut, vastaus G. Johanssonin ”Laestadiolaisuus” kirjaan” –nimisen kirjan, jossa hän puolustautui Johanssonin väitteiltä. Vartijassa kirjoitettiin 1.12.1893 Heikelin edellä mainitusta kirjasta, että: ”Vertailun vuoksi ansaitseekin se lukea, sillä ainoastaan siten voipi saada tasapuolisemman käsityksen liikkeestä, joka on niin laajalle levinnyt isänmaassamme.”¹²⁴

3.2. Jakob A. Englund: ”Levi Laestadius. En kyrklig tidsbild” (1876)

J. A. Englundin teos vuodelta 1876.

¹²² Tanskanen 1880, 3.

¹²³ Heikel 1873, 44.

¹²⁴ Vartija 1893, 601.

Jakob Albert Englund (1823–1914) oli teologian tohtori. Hän kirjoitti kirjansa *Lauri Lewi Lestadius. Kirkollinen ajankuwaus* vuosien 1874–1876 välisenä aikana.¹²⁵

Englundin kirja julkaistiin ruotsiksi *Levi Laestadius. En kyrklig tidsbild* vuonna 1876, jolloin kirja sisälsi kuvauksen Lestadiuksesta ja hänen elämäntyöstään. Sitä ennen teos oli ilmestynyt *Teologisk Tidskrift* –aikakauslehdessä vuodesta 1874 alkaen. Kirja julkaistiin suomeksi *Lauri Lewi Lestadius. Kirkollinen ajankuwaus* vuonna 1908 Johan Fredrik Hellmanin kääntämänä. Se sisältää seitsemän lukua:

1 Lestadiuksen lapsuuden ja nuoruuden aika; 2 Lestadiuksen elämä ja vaikutus ennen Tornion Lapissa ilmestynyttä suurta heräystä sekä hänen saarnatapansa; 3 Lestadiuksen vaikutuksen kautta syntynyt hengellinen liike; 4 Uskonnolliset erhetykset Koutokeinossa; 5 Syytöksiä ja ikävyyksiä; 6 Lestadiuksen kirjailijatoimi ja elämänkertomuksen loppu; 7 Nykyinen lestadiolaisuus.¹²⁶

Englund käytti pääasiallisena lähteenään Laestadiuksen kirjoittamaa *Huutavan ääni korvessa* –aikakauslehteä.¹²⁷ Hän piti sitä ”sisällyksensä puolesta vaihtelevimpana” Laestadiuksen teoksista. Aikakauslehti ilmestyi kerran kuukaudessa Piitimessä ja sitä toimitti aluksi kirkkoherra Jaakko Dahlberg ennen kuin Laestadius alkoi toimittaa sitä.¹²⁸

Muita huomattavimpia lähteitä olivat J. Grapen kirjoittamat Ruotsin Lapin Paimenmuistot, Ruotsalainen Biografinen Sanakirja, Pietari Lestadiuksen Päiväkirja ja Utianderin Historia hengellisistä liikkeistä Suomessa sekä virallisia asiakirjoja. Englundin kirjoittamiseen vaikuttivat vahvasti henkilökohtaiset tuttavuudet ja liikettä läheltä seuranneiden tiedonannot.¹²⁹ Petrus ”Pietari” Laestadius (1802–1841) oli Lars Levin nuorempi veli.¹³⁰

Englund kirjoitti, että Laestadiuksen työnjatkajina olivat hänen oppilaansa, kuten Erkki Antti Juhonpieti, Niiles Rappi, Heikki Parkajoki ja Iisakki Brännström. Lestadiolaisilla oli ”eri puolueita”, jotka olivat erimielisiä keskenään uskonopilli-

¹²⁵ Mustakallio 1968, 6; Lohi 2007, 34.

¹²⁶ Hellman 1908, alkulause 1, 3–4.

¹²⁷ Hellman 1908, 3; Englund 1908, 119.

¹²⁸ Englund 1908, 119.

¹²⁹ Hellman 1908, alkulause 3.

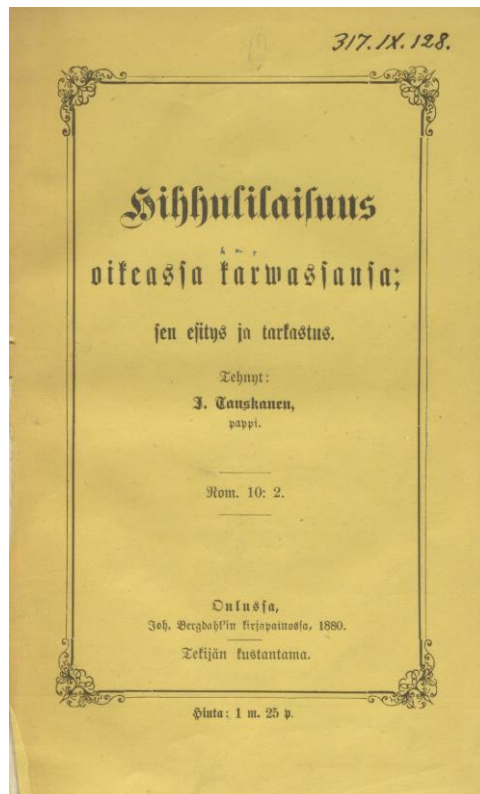
¹³⁰ Lohi 1989, 26.

sisä asioissa, vaikka muutamissa uskonkohdissa olivat yksimielisiä. Englund ennusti teoksensa loppulauseissa, että pohjoisimmassa Euroopassa ja varsinkin Suomessa syntyy uusia laikoja lestadiolaisuuden ”elinvoimaisesta juuresta”.¹³¹

Gustaf Johansson kritisoi Englundin puolueellisuutta:

Kirkkoherra J. A. Englundin kirjoitukset lahkosta ovat kyllä tärkeitä, mutta puolueettomat ne eivät ole, kuten hän itse arvelee. Laestadiuksen veljen oppilaana on paljon puolueellisuutta syntynyt Laestadiukseen nähden.¹³²

3.3. Juho Tanskanen: ”Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa” (1880)

Juho Tanskasen teos vuodelta 1880.

Juho Tanskanen syntyi Polvijärvellä joulukuun 20. päivänä 1851. Hänet vihittiin papiksi 1.2.1876. Hän toimi pitkän pappisuransa aikana pappina Kiihtelysvaarassa, Iisalmessa, Liperissä, Kuopiossa, Tyrnävällä, Kalajoella, Kuusamossa, Vesannolla, Pielavedellä, Keiteleellä ja Hankasalmella, jossa hänet valittiin kirkkoherraksi 4.11.1886. Tanskasen kirjallista tuotantoa olivat *Armon järjestys, Joka voittaa, eli Jumalan kansan sota-elämä maan päällä, Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa,*

¹³¹ Englund 1908, 129, 131, 174.

¹³² Johansson 1892, esipuhe V.

Walon Säkeniä, *Kyyhkynen* sekä lukuisat kirjoitukset useisiin sanomalehtiin. Tanskanen oli aktiivinen kannanottaja aikansa sanomalehdistössä; varsinkin toimittamissaan *Walon Säkeniä*-lehdessä ja *Kyyhkynen*-lehdessä. Lisäksi hän suomensi uskonnollisia kirjoja ja julkaisi niitä.¹³³

Kirjoittaessaan kirjansa *Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa; sen esitys ja tarkastus* Tanskanen toimi Kalajoen kappalaisen virassa. Kirjassa lestadiolaisuudesta käytetty nimitys ”hihhulilaisuus” levisi kirjan levikin myötä laajalti Suomessa ja jopa ulkomaille.¹³⁴ Tanskanen kirjoitti nimityksen alkuperästä:

Maassamme löytyy nykyään eräs uskonnollinen lahkokunta, jonka jäsenet hartaushetkissään tulistuvat hengessä niin hehkuviksi, että nousevat hyppyyn ja hypätesänsä päästävät monenmoisia ääniä. Näiden äänien joukossa on kuultu myöskin tavaukset ’hih, huh’.¹³⁵

Tanskanen perusteli teostaan sillä, mitä luotettavat lestadiolaisuuden parissa toimineet ihmiset hänelle kertoivat. Hän mainitsi nimeltä Kalajoen kappalaisen J. Hemmingin. Hän kirjoitti, oliko ”hihhulilaisuus” jumalallista ja luterilaista. Tanskasen motiivina oli, että ihmisiä ”tulisi tämän kautta johdatetuksi epäjumalien luota Jumalan luokse”. Hän painatti kirjansa itse ”arkki arkilta” omakustanteena.¹³⁶ Havas arveli, että Tanskasen motiivina ”häväistyskirjansa” kirjoittamiselle oli ”alhainen ilkkuva henki, ja muutamain paikoin likainen ’luova muisti’”.¹³⁷

Tanskanen käytti vain muutamaa kirjallista lähdettä; K. A. Heikelin teosta *Kertomus hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmenkymmenenä vuonna*, Albert Heikelin *Vielä muutama sana hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla* sekä Kaikua, Uutta Suometarta, Oulun Viikko-Sanomia ja Suomen Kirkkosanomio. Lisäksi hän viittasi useissa kohden Raamattuun, Laestadiuksen Kirkkopostillaan ja muutaman kerran Lutherin saarnaan.¹³⁸

Laestadiuksen elämästä Tanskanen kirjoitti vain muutamalla lauseella kirjoittaen, missä Laestadius eli ja toimi ja mihin hänen saarnansa kohdentuivat.¹³⁹ ”Hihhulilaisuuden oikea karva” tuli parhaiten näytetyksi Tanskasen mukaan siten, että: ”1. esitetään sen erityisiä ominaisuuksia, 2. tarkastellaan niitä, 3. molempien

¹³³ Godenhjelm 1916, 113; Kinnunen 2004, 66.

¹³⁴ Kinnunen 2004, 66.

¹³⁵ Tanskanen 1880, 1.

¹³⁶ Tanskanen 1880, alkulause.

¹³⁷ Havas 1927, 91–93.

¹³⁸ Tanskanen 1880, alkulause II, 4–7, 95–98.

¹³⁹ Tanskanen 1880, 4.

edellisten perustuksella etsitään hihhulilaisuuden perusvoima ynnä yleinen luonne ja 4. tarkastetaan se.”¹⁴⁰

Tanskasen teoksessa on neljä päälukua: Hihhulilaisuuden erityisten ominaisuuksien esitys (I), hihhulilaisuuden erityisten ominaisuuksien tarkastelu (II), hihhulilaisuuden perusvoima ja yleinen luonne (III) ja hihhulilaisuuden perusvoiman ja yleisen luonteen tarkastus (IV).¹⁴¹ Tanskanen keskittyi siis pääasiassa tarkastelemaan lestadiolaisuuden oppia.

Tanskanen otaksui ymmärtävänsä lestadiolaisten asenteen ja kirjoitti, että ”’hihhulilaisuus’ kirjan nimenä saattaa monen mielestä olla liian ruma”. Tanskanen kuitenkin kirjoitti, ettei nimi ollut parhaavana haukkumistarkoituksessa sen vuoksi, että se täytti tarkoituksensa. Jos lestadiolaiset eivät pitäneet kirjan nimestä, niin Tanskasen mukaan he saivat tuomita itsensä siitä, että päästivät sellaisia ääniä kuin ”hih, huh”. Lestadiolaisten keskuudessa liikutukset koettiin Havaksen sanoin ”sydämen sisällisten tunteiden purkautumisena”. Johansson kirjoitti niistä, että niille annettiin liikkeessä suuri arvo ja että ne olivat ”aivan tavallisia” eivätkä Pyhän Hengen vaikutuksesta tulevia vaan tulivat Laestadiuksen ”keksimästä, tunteita kiihottavasta saarnasta”.¹⁴²

Tanskanen luetteli lestadiolaisista joukon muita nimityksiä, kuten ”villiuskoiset, villiläiset, villikoit, lentouskolaiset ja pakkouskolaiset”. Hän tarkensi, että lestadiolaiset kutsuivat itseään ”uskovaisiksi ja kristityiksi”.¹⁴³ Havas vastasi kirjasaan Tanskaselle:

Ikävänä muistomerkkinä on jälkimaailmalle säilynyt esim. pastori J. Tanskasen kirja ”Hihhulilaisuus oikeassa karvassansa”. Laestadiuksen ja joidenkin yksityisten laestadiolaisten törkeimmät sanat on kaivettu esille ja niiden perusteella on vedetty äärimmäisiä johtopäätöksiä. Kaiken takana on alhainen ilkkuva henki, ja muutamin paikoin likainen ”luova muisti” piirtänyt mitä inhoittavimpia kuvia.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Tanskanen 1880, 8.

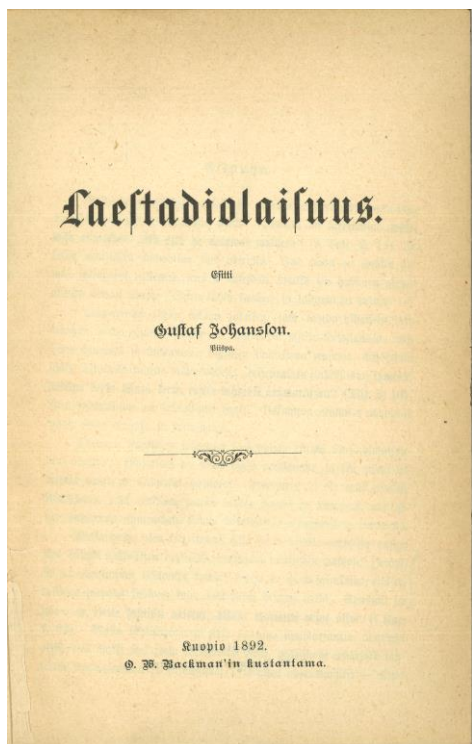
¹⁴¹ Tanskanen 1880.

¹⁴² Tanskanen 1880, 2; Johansson 1892, 243; Havas 1927, 120.

¹⁴³ Tanskanen 1880, 1–2.

¹⁴⁴ Havas 1927, 91–92.

3.4. Gustaf Johansson: ”Laestadiolaisuus” (1892)

Gustaf Johanssonin teos vuodelta 1892.

Gustaf Johansson syntyi Ylivieskassa vuonna 1844. Hänet vihittiin piispaksi vasta 40-vuotiaana Turun tuomikirkossa 1885. Ennen piispuuttaan hän toimi dogmatikan ja siveysopin professorina noin kymmenen vuotta. Johansson oli saanut vaikutteita herännäisyydestä kotiseudullaan, mutta hän päätyi kannattamaan J. T. Beckin biblististä teologiaa, johon hän oli tutustunut opiskeltuaan Tübingenissä Saksassa. Opissa keskeistä oli Raamattuun pitäytyminen.¹⁴⁵

Johansson vihittiin papiksi 1871. Ennen piispuuttaan hän toimi ylimääräisenä pappina Lempäälässä, Pirkkalassa ja Hausjärvellä jatkaen samalla teologisia opintojaan.¹⁴⁶ Johanssonin kirjallinen toiminta tapahtui pääasiassa Kuopion piispuuskaudella (1884–1896), jolloin hän aloitti lestadiolaisvastaisen ”ristiretkensä”. Tuona aikana hän kirjoitti vuonna 1892 lestadiolaisvastaisen teoksensa *Laestadiolaisuus*. Hän ilmaisi suhteensa lestadiolaispapistoon jo ennen sitä Vartija-lehden kirjoituksessa 1888. Vasta hänen muuttaessa vuonna 1899 Turkuun arkkipiispan virkaa hoitamaan hänen lestadiolaisuus-kritiikkinsä väheni.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mustakallio 2009, 167–168.

¹⁴⁶ Godenhjelm 1916, 43.

¹⁴⁷ Johansson 1892, esipuhe V; Lohi 1997, 656.

Johansson aloitti kirjansa kirjoittamisen marras-joulukuussa 1890. Virkatöimet kuitenkin keskeyttivät työn. Hän pystyi jatkamaan kirjoittamistaan vasta seuraavan vuoden lokakuussa niin, että kirja valmistui nopealla aikataululla tammi-kuussa 1892.¹⁴⁸ Motiivikseen kirjansa kirjoittamiselle Johansson toi julki loppulauseissaan, että tahtosi teoksellaan kehottaa parannukseen koko lestadiolaista lahkkoa.¹⁴⁹ Johansson jakoi kirjansa neljään lukuun: ”Lauri Leevi Laestadius (I), Laestadiuksen oppi (II), laestadiolaisuuden leveneminen (III) ja laestadiolaisuuden nykyinen oppi (IV)”.¹⁵⁰

Havas kirjoitti, että jotkut lyhyet kirjoitukset lestadiolaisuudesta usein pohjautuivat Johanssonin teokseen ja sen tähden menivät ”monessa kohdassa vakavasti harhaan”. Hänen mukaansa Johanssonin teos oli ”päähyökkäys” lestadiolaisuutta vastaan ja ”tahtoi varmaan käydä puolueettomasta tutkimuksesta, mutta itse asiassa se oli sittenkin vain poleeminen tuote monine virheineen”.¹⁵¹

Johansson arveli kirjansa esipuheessa, että hänen kirjastaan olisi tullut liian laaja, jos hän olisi ottanut kaikki yksityiskohdat lestadiolaisten Raamatusta poikkeavista käsityksistä tarkasteluun. Johansson käytti lähteinään Laestadiuksen *Kirkkopostillaa* vuodelta 1876 ja pastori Aatu Laitisen kirjoituksia *Vuosikerta Evankeliumisaarnoja* 1885, *Ahtisaarnoja* 1888, *Katekismussaarnoja* 1885, *Valituista Kristittyin Kirjeitä*, I, 1884 ja II, 1886, *Kristillinen Kuukauslehti* 1880–1882 ja 1883–1887 ja sen jatko *Sanomia Siionista* 1888–1891 sekä Heikelin kirjaa *Kertomus hengellisistä liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmena-kymmenenä vuonna* ja *Kristillistä Kuukauslehteä* vuosilta 1880–1882. Muista lähteistä Johansson mainitsi tärkeimmiksi Englundin ja Tanskasen teokset. Lisäksi hänen kollegansa Suomessa ja ulkomailla antoivat hänelle tietoja paikkakunniltaan, joissa lestadiolaisuus vaikutti.¹⁵²

Johansson käytti lestadiolaisuudesta *lahko*-sanaa, jonka muodostumisesta ja ”lumoavasta voimasta” hän varoitti ja jota hän piti uhkana kotimaalleen. Hän kehotti Apostolin käskyyn nojaten pakenemaan eriseuraista, koska ”niin vaarallinen on lahkollinen henki”.¹⁵³ Johansson kritisoi lestadiolaisuutta lahkokuntana ja että

¹⁴⁸ Kouri 1970, 141.

¹⁴⁹ Johansson 1892, 306.

¹⁵⁰ Johansson 1892.

¹⁵¹ Havas 1927, esipuhe II, 92.

¹⁵² Johansson 1892, esipuhe V, VI.

¹⁵³ Johansson 1892, esipuhe III.

sen oppi poikkesi Lutherin ja Raamatun opin perusteista.¹⁵⁴ Johansson tiedosti sen, että hänen kirjassaan esittämistään asioista lestadiolaiset ovat eri mieltä.¹⁵⁵ Hän kirjoitti halustaan auttaa lestadiolaisliikettä:

Rakkaudessa olen kirjoittanut, sillä minä todella tahtoisin auttaa tätä liikettä lahkollisen lumouksen kahleista raittiiseen uskoon. Heräyksiä on tapahtunut lahkoonkin kautta, mutta ne ovat sairaloiset, eikä todellinen vapaus koskaan koita lahkollisen hengen teillä.¹⁵⁶

Hän arvioi, että teos olisi paisunut suureksi, mikäli hän olisi käsitellyt yksityiskohteisemmin lestadiolaisuuden poikkeavuuksia Raamatusta.¹⁵⁷

Laestadiuksen oppia käsitellessään Johansson siteerasi Raamattua ja Laestadiuksen Kirkkopostilloja. Paikoitellen Johansson siteerasi yksinomaan Laestadiuksen Kirkkopostillaa.¹⁵⁸ Johansson käsitteli Laestadiuksen oppia teoksensa toisessa luvussa. Hän arvosteli Laestadiusta, kuinka ”juuri tällaisen kuutamon himmeässä valossa on Laestadius kumminkin sepittänyt koko uskonnollisen oppikäsitteensä”. Johanssonin päätelmänä Laestadius raivostui juoppoudesta ja kehitti taistelunsa tuoksinassa oppijärjestelmänsä.¹⁵⁹

Johansson arvioi lestadiolaisuuden tulevaisuuden synkäksi:

Alkuperäisillä vaikutusaloillaan kuolee lahkokunta, ja sen voima on täällä sortunut. Sen tähden pyytää se tunkeutua etelämpään uusille aloille, joilla se voi taitamattomia aluksi lumota, ja paikoin on se täällä kasvamassa. Mutta ylipäänsä on laestadiolaisuus kuihtumassa. Se joutuu muiden lahkosten uhriksi, ellei se kirkkoon palaja.¹⁶⁰

Lestadiolaisten keskuudessa kuitenkin Raattamaata myöten vastustettiin kirkosta eroamista.¹⁶¹

Johansson piti lestadiolaisuutta harhaoppisena lahkona ja eriseurana, mikä ilmeni hänen kirjoittamisissaan piispantarkastuspöytäkirjoissa. Aloittaessaan Kuopion hiippakunnan piispana Johanssonilla oli aikalaistensa kertoman mukaan tarkoitus jättää lestadiolaiset rauhaan, mutta oltuaan tekemisissä lestadiolaisten kanssa hän pyörsi aikomuksensa. Johansson pyrki perustelemaan arvostelunsa Raamatulla.¹⁶²

¹⁵⁴ Johansson 1892, 304.

¹⁵⁵ Johansson 1892, esipuhe IV.

¹⁵⁶ Johansson 1892, esipuhe III, IV.

¹⁵⁷ Johansson 1892, esipuhe V.

¹⁵⁸ Johansson 1892, 52–140.

¹⁵⁹ Johansson 1892, 56.

¹⁶⁰ Johansson, 1892, 198.

¹⁶¹ Heikel 1873, 64.

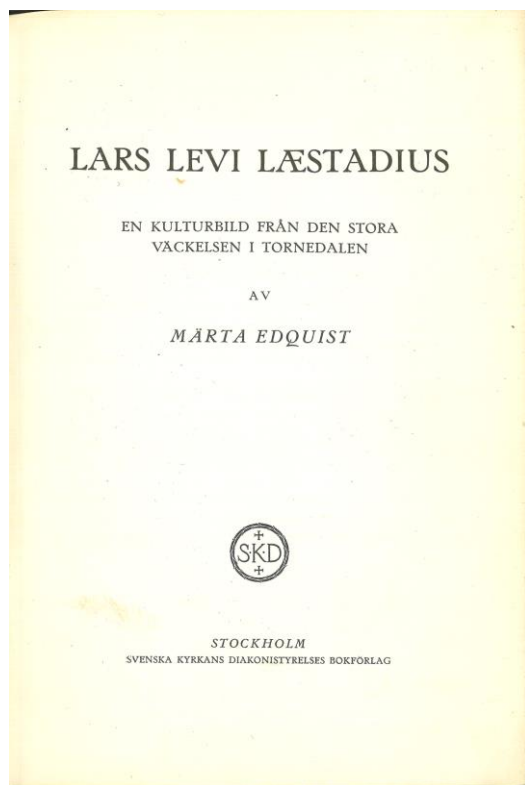
¹⁶² Wallinmaa 1937, 112–114, 117.

Julkisesti lestadiolaisista ainoastaan Aatu Laitinen, K. A. Heikel ja Väinö Havas rohkenivat vastustaa Johanssonin kirjaa.¹⁶³ Havas kirjoitti, että lestadiolaisuutta tunnettiin hyvin pintapuolisesti, ja useimmiten kirjoitukset pohjautuivat juuri Johanssonin kirjaan.¹⁶⁴ Esipuheessaan Havas mainitsi:

Ainoatakaan koko liikettä koskevaa yhtenäistä esitystä ei ole ellemme ota lukuun arkkipiispa G. Johanssonin teosta ”Laestadiolaisuus”, mutta sekin on enemmän po-leemissävyinen dogmaattinen tutkielma kuin luotettava kirkkohistoriallinen tutkimus.¹⁶⁵

Lisäksi Havas kirjoitti 1928 kritiikkinä Johanssonin teosta kohtaan, että uusheräyksen piirissä kirjaa paheksuttiin. Havas kuitenkin tunnusti, että Johanssonin kirjassa mainittiin ”monia seikkoja, jotka uusiheräys on näyttänyt ottaneen varteensa”.¹⁶⁶

3.5. Märta Edquist: ”Lars Levi Laestadius” (1922)

Märta Edquistin teos vuodelta 1922.

Märta Edquistin kirja julkaistiin alun perin ruotsiksi vuonna 1922 kaunokirjallisena teoksena *Lars Levi Laestadius*. Kirjan suomensi Einari Peura 1933 nimellä *Lapin*

¹⁶³ Havas 1927, esipuhe I; Kouri 1970, 164.

¹⁶⁴ Havas 1927, esipuhe II.

¹⁶⁵ Havas 1927, esipuhe I.

¹⁶⁶ Havas 1928, 271.

*profeetta. Lars Levi Laestadiuksen elämä ja toiminta.*¹⁶⁷ Havas antoi Edquistin kirjalle tunnustusta: ”Huomiota ansaitsee – – varsinkin nykyaikoina ilmestynyt Märta Edqvistin melkoisen tyhjentävä teos Lars Levi Laestadiuksesta.”¹⁶⁸

Edquist kirjoitti herätyksen vaikutuksista Ruotsin Lapin väestöön, että raittiuden vaikutuksesta käytöstävät paranivat ja epärehellisyydet, kuten poronvarkaudet, tunnustettiin. Muutenkin oikeudenkäynnit vähenivät. Avuliaisuutta osoitettiin köyhille ruokaa jakamalla.¹⁶⁹

Edquistin mukaan Laestadius peräänkuulutti hengellistä uudistusta. Vaikka Laestadius esitti terävää kritiikkiä kirkkoa ja papistoa kohtaan, hän ei toivonut valtiokirkon hajoavan. Laestadiuksen mielestä ”heränneet” saattoivat hyvällä omallatunnolla osallistua jumalanpalvelukseen ja käydä ehtoollisella.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Havas 1927, 235; Edquist 1933; Lohi 2007, 36.

¹⁶⁸ Havas 1927, esipuhe I.

¹⁶⁹ Edquist 1933, 203–205.

¹⁷⁰ Edquist 1933, 312.

4. Teoksen palaute

4.1. Antti J. Pietilän kritiikki

Antti Jaakko Pietilä syntyi Oulussa 9.3.1878. Pietilällä oli lapsuus- ja nuoruusajoilta muistoja lestadiolaisten suurista seuroista, vaikkei hän itse koskaan omaksunut lestadiolaisia omaksi joukokseen.¹⁷¹ Pietilä kirjoitti: ”Minä, joka tätä kirjoitan, olen ollut koko nuoruuteni ajan tämän elävän todistuksen todistajana, ja tunnen sen tehon kristillisyyden leviämisen kannalta katsoen.”¹⁷² Havas oli hänelle ”rakas oppilas ja veli”.¹⁷³ Yhdessä nämä kaksi tekijää haastavat Pietilän puolueettomuuden Havaksen teoksen kriitikkona. A. J. Pietilä kirjoitti reilun seitsemän sivuisen kirjarvostelunsa eli kritiikkinsä otsikolla *Lestadiolaisuuden historia* Vartija-lehden vuoden 1928 numeroon 3–4. Samainen teksti lyhennettynä ja tiivistettynä julkaistiin 1.6.1928 Huutavan Äänen numerossa 6–7.¹⁷⁴

Pietilä vihittiin papiksi 26.5.1905. Hän ei kuitenkaan koskaan työskennellyt seurakunnissa. Hän toimi Helsingin yliopiston dogmatiikan ja siveysopin professorin virassa helmikuusta 1917 kuolemaansa 9.9.1932 saakka.¹⁷⁵ Poliittisessa toiminnassaan Pietilä oli, samoin kuin Havas, kokoomuksen jäsen. Vartija-lehti oli hänen äänitorvensa useita vuosia. Pietilä toimi Vartijan päätoimittajana, omistajana ja kustantajana. Hänen suhteensa lehteen oli omavaltainen: ”Minulla täytyy olla oma lehti, jos mieli minun lainkaan lausua julkisuudessa omia mielipiteitäni.”¹⁷⁶ Kritiikkinsä aluksi Pietilä antoi tunnustusta Havakselle ”Laestadiolaisuuden historiasta”:

— — monilukuiset henkilöt ovat meidän yliopistossamme saaneet jumaluusopin lisen-
siaatin arvon väitöskirjoilla, jotka eivät ole sisältäneet niin paljon omaperäisesti han-
kittuja ja kohdalleen asetettuja tietoja, kuin kirkkoherra Havaksen ”Laestadiolaisuus-
den historia” sisältää.¹⁷⁷

Pietilä arveli, että moni yliopistossa työskentelevä joutuisi häpeään Havaksen saavutuksen edessä. Hän vähätteli, että hän ei voinut pitää itseään asiantuntijana alalla, johon Havas erityisesti oli perehtynyt. Hän antoi tunnustusta teoksen hyvästä disponoinnista ja siitä, kuinka omaperäisesti hankittua tietoa Havas oli kerännyt. Teos

¹⁷¹ Tiililä 1972, 7, 12.

¹⁷² Pietilä 1928, 59.

¹⁷³ Pietilä 1928, 63.

¹⁷⁴ Pietilä 1928.

¹⁷⁵ Tiililä 1972, 21, 30–37.

¹⁷⁶ Vartija 2015.

¹⁷⁷ Pietilä 1928, 56.

oli ”suppeasta ja yleispiirteisestä muodostaan huolimatta, tutkimusta todella eteenpäin vievä”.¹⁷⁸

Pietilä tähdensi, että käytännöllisesti ajattelevat ihmiset antavat arvoa Havaksen aikaansa valaisevalle tutkimukselle. Hän pahoitteli, että lestadiolaisuus joutui eristettyyn asemaan ammattiteologiien keskuudessa. Pietilä antoi tunnustusta Havakselle puolueettomuudesta.¹⁷⁹

Pietilä nosti esille muutamia saarnamiehiä ja sielunhoitajia, jotka hänen mielestään olivat keskeisiä ja mainitsemisen arvoisia kyseessä olevilta kolmelta neljältä vuosikymmeneltä: Pietari Vasaran (”Ies-Pietin”), Heikki Ungan (”Posti-Heikin”), Olli Puljulan, Pietari Hanhivaaran, Juhani Raution, Aatu Laitisen ja Karl Abiel Heikelin.¹⁸⁰ Rautiosta ja Heikelistä Havas ei kuitenkaan kirjoittanut omaa lukuun, kuten muista edellä mainituista, vaikka mainitsi lyhyesti Raution ja Heikelin elämän ja toiminnan.¹⁸¹

Pietilä kirjoitti, että hajaannuksen taustalla oli muun muassa saarnamiesten itsekkyyks ja johtajahimot sekä tavallisten uskovaisten ”lihalliset pyyteet”.¹⁸² Pietilä kritisoi, että lestadiolaisen liikkeen johdossa ei ollut riittävän kaukonäköisiä johtajia, jotka ”olisivat tahtoneet tai osanneet avartaa kristiveljien sydäntä laajamieliseen lähimmäisen rakkauteen laupiaan samarialaisen tapaan”.¹⁸³

Pietilä päätti pidättäytyä ”kaikesta sellaisesta, mikä koskee enemmän ammattimiehiä”. Hän huomautti, että jos kyseessä olisi väitöskirja, niin hän saisi niistä aikaan keskustelua vastaväittäjänä useamman tunnin. Hän jätti Havaksen teosta koskevat kaikki yksityiskohtaiset huomautukset kokonaan pois, koska koki sen ammattimiesten tehtäväksi.¹⁸⁴ Pietilä lausui kritiikissään ajatuksensa lestadiolaisesta liikkeestä ja sen senhetkisestä tilasta sen tarkemmin pureutumatta itse teokseen. Pietilä antoi julkisuudessa lestadiolaisuuden opista ja hengestä myönteisiä kannanottoja, mistä Havas kiitti teoksensa loppulauseissa. Havas erityisesti arvosti, että Pietilä esitti ripistä samankaltaisia ajatuksia kuin ”maltillisimmat laestadiolaispiirit”.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Pietilä 1928, 56–57.

¹⁷⁹ Pietilä 1928, 57.

¹⁸⁰ Havas 1927, 34–53; Pietilä 1928, 58–59.

¹⁸¹ Havas 1927, 74–76.

¹⁸² Pietilä 1928, 60–61.

¹⁸³ Pietilä 1928, 62.

¹⁸⁴ Pietilä 1928, 63.

¹⁸⁵ Havas 1927, 232.

4.2. Albert J. Soverin kritiikki

Albert Johan Soveri (alkujaan Silander) syntyi Lammilla 14.3.1873. Hänet vihittiin papiksi vuonna 1897. Hän toimi vakituksessa virassa Sauvon kirkkoherrana 1936–1950. Lisäksi hän oli Turun tuomiokapitulin asessori 1943–1945 ja kolme kertaa kirkolliskokouksen jäsen.¹⁸⁶

Soveri kirjoitti kritiikkinsä *Kirkko ja kansa* -lehden toiseen numeroon vuonna 1928. Kritiikkinsä Soveri aloitti mainitsemalla, että evankelinen ja lestadiolainen liike ja niin sanottu raamatullinen oppisuunta olivat olleet omaa historiaansa vailla. Sen sijaan herännäisillä oli Rosendalin *Herännäisyyden Historia*. Soverin mukaan Havaksen tutkielma tuli tarpeeseen ja sen ansiosta Suomen kirkkohistoriallinen tutkimus otti huomattavan edistysaskeleen.¹⁸⁷

Soverin mukaan Havaksen teoksesta sai sellaisen käsityksen, että lestadiolaisliikkeellä tuskin oli yhteyttä Tornionjokilaaksossa ilmenneen separatismiin, herrnhutilaisuuden, Ylitorniolla n. 1770 alkaneen herätysliikkeen ja Piitimen Lapissa 1800-luvun alussa vaikuttaneen uuden lukijaisuuden vaikutusten kanssa. Kuitenkin Havas kirjoitti, että Maria-nimisen lukijaisnaisen kautta Laestadius koki hengellisen uudestisyntymisen. Soverin käsitys taas oli, että ”varhaisemman pietismin” vaikutuksia lestadiolaisuuteen oli tullut muutenkin kuin ”radikaalisen pietismin” välityksellä. Ruotsissa oli ilmestynyt 1716 vaikuttava pietistien toimittama laulukirja *Mose och Lambens visor*. Niin sanottu Viklundin ”herätys” oli mahdollisesti noussut pietismin ja herrnhutismin vaikutusten perustalta, mikä teki tilaa lestadiolaisuuden syntymiselle. Soverin mukaan kyseessä oleva asia saa tarkennusta, mikäli ilmestyy Havaksen teosta kattavampia ”erikoistutkimuksia”. Soveri kirjoitti, että Havaksen tutkielma on vain ”pääpiirteissään” tutkielma lestadiolaisuuden historiasta.¹⁸⁸

Soveri kirjoitti Havaksen mainitsemista lestadiolaisen liikkeen ihmisten kokemista ilmestyksistä ja näyistä, että ne toivat hänelle mieleen lestadiolaisille tyyppillisen ”riemuuntulon” ja 1700-luvulla alkaneen hurmosherännäisyyden. Soveri kirjoitti, että lestadiolaisuudessakin oli hurmosherännäisyyden piirteitä.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Björklund 1953, 498.

¹⁸⁷ Soveri 1928, 57.

¹⁸⁸ Havas 1927, 8; Soveri 1928, 58.

¹⁸⁹ Soveri 1928, 59.

Soveri kritisoi sitä, että Havaksen käsityksiin ei lieene mahtunut, että lestadiolaisuus oli saanut pietismiltä sen ”maailmaa vierovan mielensä”. Hän puolestaan kiitti, että Havas kirjoitti ”voimakkain antautumisentuntein, ja hänen esityksensä osoittaa syvää perehtyneisyyttä lestadiolaisuuden henkeen ja ajatusmaailmaan”.¹⁹⁰ Soveri kaipasi Havakselta mainintaa ja omaa lukua Pehr Olof Grapesta, yhdestä Laestadiuksen 15 suurimman huomiota saaneen oppilaan joukossa hänen suuren elämäntyönsä vuoksi.¹⁹¹

4.3. Vilho H. Kiviojan kritiikki

Vilho Heikki Kivioja syntyi Kalajoella 21.1.1896. Hänet vihittiin papiksi 22-vuotiaana vuonna 1918. Vakituksessa virassa Kivioja toimi ensin Kalajoen kappalaisena 1923–1940 ja sen jälkeen kirkkoherrana vuodesta 1940 alkaen. Hän työskenteli kansanedustajana 1929–1945.¹⁹²

Kivioja kritisoi Havaksen teosta Teologisen aikakauskirjan ensimmäisessä numerossa 1928. Hänen mukaansa Havas esipuheessaan mainitsi, että kirja kirjoitettiin työn ohella ja arkistotutkimuksiin ei ollut tilaisuutta. Kivioja kuitenkin huomautti, että Havakselle olisi annettu ilomielin apua vaikkapa käsikirjoituksen työstämisessä, mikäli Havas vain sitä olisi pyytänyt.¹⁹³

Kivioja mainitsi muutamia kielivirheitä, joita Havaksen kirjassa oli. Hän pyysi selitystä ”ruumiin polvien notkistamisesta” Havaksen kirjoittaessa rukouksesta.¹⁹⁴ Kritiikistään huolimatta Kivioja antoi tunnustusta artikkelinsa lopuksi Havakselle:

Joka tapauksessa on kirkkoherra Havas kirjoittanut teoksen, joka tähänastisista on paras lestadiolaisuuden historia, ja siitä on syy illoita. — Jokaisen Suomen papin ja kansankirkkomme ystävän velvollisuus on tästä teoksesta tutustua tuohon tällä kertaa suurimpaan hengelliseen liikkeeseemme.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Soveri 1928, 59.

¹⁹¹ Soveri 1928, 59–60.

¹⁹² Björklund 1953, 325.

¹⁹³ Havas 1927, esipuhe II; Kivioja 1928, 49; Soveri 1928, 58.

¹⁹⁴ Kivioja 1928, 50; Havas 1927, 117.

¹⁹⁵ Kivioja 1928, 53.

4.4. Frans Parakan kritiikki

Frans Parakka oli tunnettu esikoislestadiolainen saarnamies ja kuului ”vanhimpiin” Ruotsin Jällivaarassa.¹⁹⁶ Hän kirjoitti kritiikissään, että hän oli ”pakoitettu tekemään joitakin oikaisuja ja vastalauseita”. Hän luonnehti kirjan sisältöä ”laajaksi” ja oletti sen olevan ”paikoittain puolueetonkin”. Parakka pohti Havakseen motiiveja tärkeään työhönsä: ”- - joutuu kysymään, mikä pakoitti kirjoittajan niin epävarmoin ja sekanaisten tietojensa nojalla niin tärkeään tehtävään, kuin mainittu historia on.” Lisäksi Parakka hämmästeli sitä, että Havas itse vieraili Jällivaarassa, vaikka hänen olisi pitänyt tutkia kristillisyyttä tarkemmin ”ennen kuin vedätti mitä mustimman leiman tästä kristillisyydestä”.¹⁹⁷

Parakka syytti Havasta historioitsijana, että hän otti ”tietolähteikseen osan mustia maailmanjoukon valheita”.¹⁹⁸ Parakka toi julki käsityksensä, miksi esikoiset hylättiin eriseurana:

Olemme vakuutetut siitä tänäkin päivänä, että jos kaikki työntekijät tämänkin hengellisen liikkeen laveudessa olisivat kuulleet Ruotsin Lapin vanhinten ääntä ja sujunneet Kristuksen hengellisen hallituksen alle, eivät olisi tarvinneet eksyä metsään. Mutta kun Kristuksen ies ja hallituksen muoto tuli sopimattomaksi, niin hyljättiin lopullisesti esikoisuus eriseurana.¹⁹⁹

Parakka puolustautui Havaksen väitteeltä, että esikoisuuden myöhemmissä vaiheissa toiminta ei ollut ”virallisesti järjestynyttä” eikä esimerkiksi kokouksista pidetty pöytäkirjoja, vastaamalla: ”Eihän ole olemassa muuta pöytäkirjaa kuin Pyhä Raamattu, Luteruksen ja Laestadiuksen kirjoitukset. Ja sitten kun on tarve vaatinut, on kirjoitettu lähetyskirjeitä kokouksista - -”.²⁰⁰

Parakka epäili sovintoa Amerikan hajanaisten lestadiolaisten seurakuntien välillä. Hän kuitenkin mainitsi, että Havas teki sovinnon eteen tehtävänsä.²⁰¹ Parakka huomautti, että Havas käytti esikoislestadiolaisista ”vähän sivistyneempää esitystapaa: Jällivaaran esikoiset ja ‘Isät’”, kuin mitä aiemmin lehdistössä ja kirjallisuudessa käytettiin.²⁰²

¹⁹⁶ Havas 1927, 196; Talonen 1993, 19.

¹⁹⁷ Parakka 1931, 3–4, 25.

¹⁹⁸ Parakka 1931, 5.

¹⁹⁹ Parakka 1931, 13.

²⁰⁰ Parakka 1931, 13–26.

²⁰¹ Parakka 1931, 20.

²⁰² Parakka 1931, 23.

4.5. Yrjö A. Nummen kritiikki

Yrjö A. Nummi oli tutkija ja saarnamies, joka kuului uusheräykseen.²⁰³ Nummi kirjoitti kritiikkinsä ”Toisiakin mietteitä ’uudenherätyksen’ synnystä laestadiolaisessa suunnassamme” Vartijan marras-joulukuun lehteen (nro 11–12) 1929. Nummen mukaan Havaksen tutkielma toi esille syyn, miksi laajempaa laestadiolaisuuden historiaa ei kukaan ollut kirjoittanut. Havaksen tutkielmaa syytettiin pirstaleisuudesta. Nummen mukaan laestadiolainen liike oli moniulotteinen, johon mahtui monenlaisia käsityksiä. Synninpäästön käyttöönotto teki liikkeestä ”suunnan”. Nummen mukaan Havas sortui yksipuolisuuksiin dogmaattisia käsityksiä selittäessään.²⁰⁴

Nummi kirjoitti, että maltillisemmatkin uudenheräyksen johtomiehet tekivät inhimillisiä erehdyksiä. Nummen mukaan Havaksen kirjoitus 5.6.1929 uudenherätyksen synnystä nosti esille uudenheräyksen kantamia hedelmiä.²⁰⁵

4.6. Väinö Havaksen jälkipuinti

Havas vastasi Teologisessa aikakauskirjassa pastori Vilho H. Kiviojan kritiikkiin *Pastori Vilho H. Kiviojan arvostelun johdosta* Kittilässä 23. helmikuuta 1928. Hän ei pitänyt Kiviojan tekstin hyökkäävästä tyylistä ja puutteista, joita siinä hänen mukaansa esiintyi. Se pakotti Havaksen puolustautumaan ja vastaamaan Kiviojan debattiin:

Mutta useimmat hänen muistutuksistaan ovat mielestäni saivartelevan vähäpätöisiä tai suorastaan erheellisiä. Niistä voi teostani lukematon ja laestadiolaisuutta tuntematon henkilö saada sen käsityksen, että kirjani on historiallisesti kuta kuinkin epäluotettava ja kieliasultaankin moitittava.²⁰⁶

Havas ei pitänyt muuta kuin yhtä Kiviojan esittämää virhettä todellisena. Hän oli samaa mieltä Kiviojan kanssa siitä, että monet ”lyhyesti mainitut seikat sietäisivät saada lisäselvitystä”. Hän luetteli muutamia sellaisia aiheita, kuten esimerkiksi:

— Laestadiuksen ja laestadiolaisuuden suhde varempiin Ruotsin ja Suomen herätysilmiöihin, Laestadiuksen saamat vaikutteet aikalaisiltaan (esim. Peter Wieselgreniltä), Lapin (nimenomaan Suomen Lapin) kansan tila ennen laestadiolaisherätystä, Laestadiuksen ja hänen oppilaittensa käyttämä hengellinen kirjallisuus j. n. e.²⁰⁷

²⁰³ Lohi 2007, 418–419, 440, 495.

²⁰⁴ Nummi 1929, 244–245.

²⁰⁵ Nummi 1929, 246.

²⁰⁶ Havas 1928a, 267.

²⁰⁷ Havas 1928a, 268.

Havakselle tuotti harmia Kiviojan arvostelu ennen kaikkea hänen puolueettomuuttaan kohtaan. Hän tunnusti, että ”tietoaaineksen laatuun nähden on epäsuhtaa ole-massa”. Havas myönsi itse uusheräykseen kuuluneena, että uusheräys sai suhteellisesti enemmän tilaa hänen teoksessaan kuin vanhoillisuus. Hän vakuutti, ettei puolueellisuus saanut vaikuttaa hänen teoksessaan esittämiinsä arvosteluihin ja asiatietoihin.²⁰⁸

Havas kirjoitti, että Kivioja tarkoitushakuisesti etsi vikoja hänen työstään – sellaisiakin vikoja, joita todellisuudessa ei Havaksen mukaan ollut. Havas mainitsi yhtenä esimerkkinä uusheränneitten ja vanhoillisten eli vanhoillislestadiolaisten, suhteen kieltolakiin. Kivioja kysyi Havaksen teoksen pohjalta, että: ”ainoastaanko uudestiheränneet ovat ’voimakkaasti kannattaneet kieltolakia’?” Siihen Havas vastasi, että vanhoillisten suhde kieltolakiin oli hänen tiedossaan, mutta se jäi hänen tutkielmastaan pois, koska hän ei huomannut siitä mainintaa pöytäkirjoissa tai muualla.²⁰⁹

Havaksen mukaan ”uudenheräyksen suurimpia heikkouksia on ollut alusta lähtien auktoriteetin puute”. Johtomiehillä ja erityisesti Pietari Hanhivaaralla ei ollut johtajan lahjoja.²¹⁰ Havas antoi teoksessaan ”asioiden ja asiakirjojen puhua”. Havas toivoi, että: ”– laestadiolaisuuden historian tutkimus jatkuisi ja syntyisi laaja yksityiskohtainen historiateos.” Havas kaipasi yhteistyötä, johon Kivioja kriittikkona viittasi, kun hän olisi tarjonnut Havakselle apua, jos Havas vain sitä olisi pyytänyt.²¹¹ Jälkipuintinsa lopuksi Havas kirjoitti, että hänen teoksensa tarkoitus oli luoda ”suppeahko yleiskuva laestadiolaisliikkeestä”.²¹² Havas kirjoitti, että hän ei jatka väittelyä.²¹³

Havas kirjoitti marraskuun ensimmäisenä päivänä 1928 Huutavan ää-neen ”kirjurina” artikkelin *Laestadiolaisuutta edeltäviä hengellisiä liikkeitä Tornionlaaksossa*, jossa hän täydensi teostaan muutamilla lisähuomioilla. Havaksen päähuomio oli siinä, että ennen Laestadiusta vaikuttaneet hengelliset ilmiöt tulivat vain mainituksi hänen kirjassaan. Havas perusteli, että hänen kirjansa oli ”yleispiirteinen” esitys lestadiolaisuuden historiasta sekä sillä, että historiallista yhteyttä näiden

²⁰⁸ Havas 1928a, 268.

²⁰⁹ Havas 1928a, 268–269; Kivioja 1928, 50.

²¹⁰ Havas 1928a, 271.

²¹¹ Havas 1928a, 271; Kivioja 1928, 49.

²¹² Havas 1928a, 271.

²¹³ Havas 1928a, 271.

hengellisten ilmiöiden ja lestadiolaisuuden välillä ei ollut todettavissa. Poikkeuksen teki lukijaisuus (”nyläseriet”). Se vaikutti 1800-luvun alussa Piitimen Lapissa, josta se levisi Tornionjokivarteen.²¹⁴

Havas kirjoitti, että Tornionlaaksoon syntyi varhaista herännäisyyttä 1730-luvulta alkaen kahtena eri suuntana, joista toinen oli mystillis-pietistinen ja toinen herrnhutilainen. Herrnhutilaislähetit olivat löytäneet jalansijaa Torniossa ja sen läheisyydessä vaikuttaneissa mystillis-separatistisissa piireissä.²¹⁵

Ennen kirjoittamaansa *Muutamia mietteitä n. k. uudenherätyksen synnystä* Havas oli kääntynyt tammikuussa 1929 Merijärven seuroissa uusheräyksestä vanhoillislestadiolaisuuteen.²¹⁶ Havas kirjoitti, että lestadiolaisuudessa alkujaan evankeliumi jäi ”suhteellisesti taka-alalle”. Juhani Raattamaan työn kautta tapahtui muutos; hän toi lestadiolaisuuteen ”päästöavaimet, synninpäästön käytön”. Saarnat ja kirjeet päätettiin avoimeen synninpäästöön.²¹⁷

Havaksen mukaan monet uusherätyksen johtajat olivat sitä mieltä, että lestadiolaisliikkeeseen tarvittiin herätystä. Uusheräys ilmeni evankeliumin eli syntien anteeksiantamuksen puutteena. Havas kirjoitti uusheräyksessä vaikuttaneen eräänlainen ”kokemusten omavanhurskaus”, jossa kokemukset laitettiin uskon edelle. Kymmenen käskyn laki otettiin ”ojennusnuoraksi”. Uusheränneet väittivät, että Kristus on heille lain loppu.²¹⁸

Havas kirjoitti, että vanhat saarnaajat uusherätyksen piirissä tahtoivat pitää tiukasti kiinni niistä samoista opinkappaleista, jotka olivat herätyksen alkaessa.²¹⁹ Havas tähdensi, että hänen mietteensä olivat vain ”persoonallinen kannanilmaus” ja hänen koko artikkelinsa oli kannanilmaus uusheräyksestä, vaikka Havas oli itse kuulunut uusheräykseen vielä puoli vuotta ennen artikkelinsa kirjoittamista:

²¹⁴ Havas 1927, 4–5; Havas 1928b, 171, 175.

²¹⁵ Havas 1927, 4; Havas 1928b, 171.

²¹⁶ Viljanen 1943, 104–111.

²¹⁷ Havas 1929, 170.

²¹⁸ Havas 1929, 170–172.

²¹⁹ Havas 1929, 173.

Olen näihin johtopäätöksiin joutunut pitkien sisäisten taistelujen jälkeen ja myöskin tutustuessani laestadiolaisuuden historiaan. Tuloksena on ollut se, etten enää voi mukana olemallakaan kannattaa uudenherätyksen toimintaa. Koska tämä on tullut yllättäen varsinkin laestadiolaisliikkeeseen lukeutumattomille ystäväilleni, olen piirtänyt ylläolevat rivit lyhyeksi selitykseksi.²²⁰

²²⁰ Havas 1929, 173.

5. Tutkimustulokset

Havas oli 29-vuotias saadessaan kirjansa – omien sanojensa mukaan tutkielmansa – *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään* valmiiksi 1927. Hän kuului teosta kirjoittaessaan lestadiolaisuussuuntauksista uusheräykseen. Hän kirjoitti kirjansa Kittilässä asuessaan ja työskennellessään siellä virkaa toimittavana kirkkoherrana.

Havas kirjoitti esipuheessaan lyhyesti syistään ja motiiveistaan lestadiolaisuuden historian tutkimiselle, että lestadiolaisuutta liikkeenä tunnettiin varsin vähän ja siitä oli erikoisia käsityksiä. Sen vuoksi Suomen Lähetysseuran Lestadiolainen Haaraosasto ryhtyi toimenpiteisiin harhakäsitysten kitkemiseksi ja seuran päätoimikunta antoi Havakselle tehtäväksi kirjoittaa tutkielma lestadiolaisuuden historiasta kevättalvella 1924. Havaksen kirjoittamistyö kuitenkin viivästyi, sillä hän lähti saarnamatkalle Yhdysvaltoihin 1925. Seurakuntatyö Lapin seurakunnissa vei aikaa niin, että varsinainen kirjoittaminen pystyi alkamaan vasta talvella 1926–1927. Havas aloitti aineiston keruun kuitenkin heti toimeksiannon saatuaan kevättalvella 1924. Hän sai kirjansa valmiiksi vuonna 1927. Näin ollen hän työskenteli kolmen ja puolen vuoden ajan tutkielmansa kanssa.

Havas piti lestadiolaisuuden historian kirjoittamista alusta asti vaikeana tehtävänä, koska hän mielsi sen apologeettiseksi eli lestadiolaisen opin puolustukseksi. Varsinkin puolueettoman tutkimusotteen ottaminen oli hänelle vaikeaa. Havaksen tavoitteena oli tehdä ”lyhyehkö tutkielma”, joka onnistuu puolueettomasti kuvaamaan hengellisen ilmiön; lestadiolaisuuden.

Aineiston määrä osoittautui oletettua runsaammaksi, joten Havas päätyi laajentamaan suunnitelmaansa. Yksityiskohtaiseen tutkimukseen hänellä ei kuitenkaan ollut mahdollisuuksia, sillä se olisi vaatinut matkoja ja arkistotutkimuksia. Havas kirjoitti aiempaan lestadiolaisuutta käsittelevään kirjallisuuteen viitaten, että hänen työnsä on ollut urauurtavaa ja sellaisena sitä pitää arvioida.

Heikel, Englund, Tanskanen, Johansson ja Edquist kirjoittivat aikalaiskuvajina lestadiolaisuudesta. He elivät Laestadiuksen aikana, mutta julkaisivat kirjansa Laestadiuksen kuoleman jälkeen. Aikaisempi lestadiolaiskirjallisuus sisältää ominaispiirteiltään ja tyyleiltään hyvin erilaisia kirjoituksia: Heikelin teos on historiallis-maantieteellinen kuvaus lestadiolaisuuden leviämisestä alkuherätyksestä 1870-luvulle, Englundin kirja on historiallinen katsaus Lestadiuksen elämästä, Havaksen

mukaan Tanskasen kirja on pamfletinomainen kirjanen ja Johanssonin kirja poleeminen hyökkäys lestadiolaisuutta vastaan sekä Edquistin kirja Laestadiuksen elämänhistoriasta kertova tyyllilajiltaan kaunokirjallinen.

Havas vastasi kirjassaan Tanskasen kirjaan viitaten, että hänen kirjansa oli ”ikävä muistomerkki jälkimaailmalle”. Havas arvioi, että lestadiolaisuutta tunnettiin hyvin pintapuolisesti ja useimmiten kirjoitukset pohjautuivat Johanssonin kirjaan. Esipuheessaan Havas mainitsi, että lestadiolaisuudesta ei löytynyt kattavaa tutkimusta, mikäli Johanssonin kirjaa ei lasketa. Havas kuitenkin vähätteli sitä ”poleemissävyiseksi dogmaattiseksi tutkielmaksi”. Havas ilmaisi, että uusheräyksen piirissä kirjaa paheksuttiin. Hän kuitenkin tunnusti, että kirjassa mainittiin asioita, joita uusheräyksessä otettiin opiksi. Hän mainitsi, että Johanssonin kirja oli ”päähyökkäys” lestadiolaisuutta vastaan ja että Johanssonin teosta käytettiin lyhyiden lestadiolaisuus-kirjoitusten lähteenä ja sen vuoksi ne menivät harhaan. Havas ei pitänyt Johanssonin kirjaa puolueettomana vaan poleemisena kirjana, joka sisälsi monia virheitä.

Havaksen kirjan julkaisemisen jälkeen kirja-arvosteluja ilmestyi eri lehdissä. Pietilä oli kirja-arvostelussaan sitä mieltä, että moni yliopiston tutkija joutuisi häpeään Havaksen saavutuksen edessä. Hän katsoi, ettei voinut pitää itseään asiantuntijana alalla, johon Havas oli erityisesti perehtynyt. Hän antoi tunnustusta kolmesta asiasta: ensiksi teoksen hyvästä disponoinnista, toiseksi omaperäisesti hankitusta tiedosta ja kolmanneksi teos oli hänen mielestään tutkimusta edistävä suppeasta koostaan ja yleispiirteisyydestään huolimatta.

Pietilä oli sitä mieltä, että lestadiolaisuus joutui syrjäytettyyn asemaan teologien keskuudessa. Lestadiolaisuutta ei ollut tutkittu järjestelmällisesti ennen Havaksen tutkielmaa. Hän antoi tunnustusta Havakselle puolueettomuudesta. Hänen mukaansa Havas onnistui selventävästi ja puolueettomasti kuvaamaan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien aikaa, vaikka oli itse lestadiolaisliikkeeseen kuuluva. Arvostelussaan Pietilä jätti Havaksen teosta koskevat yksityiskohtaiset huomautukset pois, koska koki sen ammattimiesten tehtäväksi. Hän lausui kritiikissään ajatuksensa lestadiolaisliikkeestä ja sen ilmenemisestä analysoimatta tarkemmin kirjan sisältöä. Hän antoi julkisuudessa myönteisiä kannanottoja lestadiolaisuuden opista ja hengestä, mistä Havas antoi tunnustusta teoksensa loppulauseissa.

Toinen kriitikko Soveri ei analysoinut tarkemmin Havaksen kirjan sisältöä muutamaa yksityiskohtaa lukuun ottamatta. Soverin mukaan Havaksen teoksesta sai sellaisen käsityksen, että lestadiolaisliikkeellä tuskin oli yhteyttä Ruotsin Lapissa ilmenneisiin aiempiin hengellisiin liikkeisiin. Näitä liikkeitä olivat separatismi Tornionjokilaaksossa, herrnhutilaisuus, Viklundin herätys ja lukijaisuus Piitimen Lapissa. Kuitenkin Havas kirjoitti kirjassaan, että Maria-nimisen lukijaisnaisen kautta Laestadius koki uudestisyntymisen. Soverin käsitys taas oli, että varhaisemman pietismin vaikutuksia ulottui Perä-Pohjolaan asti muutenkin kuin radikaalisen pietismin välityksellä. Havaksen päähuomio hänen täydentäessään teostaan Huutavan Äänessä muutamalla lisähuomiolla oli siinä, että ennen Laestadiusta vaikuttaneet hengelliset ilmiöt jäivät vähälle huomiolle hänen kirjassaan. Havaksen perustelu oli, että hänen kirjansa oli yleispiirteinen esitys lestadiolaisuuden historiasta ja historiallista yhteyttä näiden hengellisten ilmiöiden ja lestadiolaisuuden välillä ei ollut todettavissa. Soveri kritisoi Havaksen käsitystä, että lestadiolaisuus oli saanut pietismiltä sen maallistumista vastustavan asenteen. Hän toisaalta antoi tunnustusta Havaksen paneutumisesta aiheeseen ja perehtyneisyydestä lestadiolaisuuteen.

Kolmas kriitikko Kivioja huomautti, että Havakselle olisi annettu apua vaikkapa käsikirjoituksen korjaamista varten, mikäli Havas vain sitä olisi pyytänyt. Muutamista kielivirheiden maininnoista ja kritiikistä huolimatta Kivioja kirjoitti arvostelunsa lopuksi tunnustusta antaen, että pappien tulisi tutustua Havaksen kirjan kautta lestadiolaisuuteen.

Havas ei pitänyt Kiviojan tekstin hyökkäävästä tyylistä ja puutteista, joita siinä hänen mukaansa esiintyi. Se pakotti Havaksen puolustautumaan ja vastaamaan Kiviojan väittämiin. Havas ei kuitenkaan pitänyt muuta kuin yhtä Kiviojan esittämää virhettä todellisena. Hän oli samaa mieltä Kiviojan kanssa siitä, että monia asioita olisi hyvä selvittää lisää.

Havakselle tuotti harmia Kiviojan arvosteleva ote ennen kaikkea hänen puolueettomuuttaan kohtaan. Havas tunnusti, että kirjan aineistossa on ”epäsuhtaa”. Uusheräys sai suhteellisesti enemmän tilaa teoksessa kuin vanhoillisuus, mikä ilmenee alalukujen otsikoista. Havas vakuutti puolustuksessaan, ettei puolueellisuus saanut vaikuttaa hänen teoksessa esittämiin arvosteluihin ja asiatietoihin. Kivioja tarkoitushakuisesti etsi vikoja hänen työstään – sellaisiakin vikoja, joita todellisuudessa ei ollut.

Neljäs kriitikko Parakka käytti kritiikissään voimakkaita ilmaisuja. Parakka kirjoitti kritiikissään Ruotsin Lapista, että hän on ”pakoitettu tekemään joitakin oikaisuja ja vastalauseita”. Hän luonnehti kirjan sisältöä laajaksi ja oletti sen olevan osittain puolueeton. Parakka pohti Havaksen motiiveja tärkeään työhönsä niin heikolla tietopohjalla. Lisäksi Parakka pohti, että Havaksen olisi pitänyt tutkia aihepiiriään tarkemmin ennen kirjoitustyötään, koska oli itse vierailut Jällivaarassa. Parakka syytti Havasta historioitsijana valheiden käytöstä.

Parakka puolustautui Havaksen väitteeltä, jonka mukaan esikoisuuden myöhemmissä vaiheissa toiminta ei ollut virallisesti järjestynyttä eikä esimerkiksi kokouksista pidetty pöytäkirjoja. Parakka epäili Amerikan eripuraisten lestadiolaisten seurakuntien sovinnon tekoa. Hän totesi kuitenkin, että Havas teki sovinnon eteen voitavansa.

Viides kriitikko Nummi oli sitä mieltä, että Havaksen tutkielma toi esille syyn, miksi laajempaa lestadiolaisuuden historiaa ei kukaan ollut kirjoittanut. Havaksen tutkielmaa syytettiin pirstaleisuudesta. Nummen mukaan lestadiolainen liike oli moniulotteinen, johon mahtui monenlaisia käsityksiä.

Havas vastasi kritiikkiin vastineessaan, että hän antoi teoksessaan asioiden ja asiakirjojen puhua. Hän tunnusti, että ”tietoaaineksen laatuun nähden on epäsuhtaa olemassa”. Hän ei lähtenyt arvailemaan tai arvostelemaan, vaan jätti lukijoiden varaan lopullisen päätelmän. Hän toivoi tulevaisuuteen viitaten, että: ”laestadiolaisuuden historian tutkimus jatkuisi ja syntyisi laaja yksityiskohtainen historiateos.” Havas kaipasi yhteistyötä, johon Kivioja kriitikkona viittasi. Jälkipuintinsa lopuksi Havas kirjoitti, että hänen teoksensa tarkoitus oli luoda ”suppeahko yleiskuva laestadiolaisliikkeestä”.

Useat kriitikot antoivat tunnustusta Havaksen teoksen puolueettomuudesta, mutta Havas itse myönsi, että uusheräys sai eniten tilaa. Hän vakuutti, ettei puolueellisuus saanut vaikuttaa hänen esittämiinsä arvosteluihin ja asiantietoihin.

Painamattomissa lähteissä Havas tukeutui uusheräneiden Suomen Lestadiolaisen Lähetyssseuran Haaraosaston (SLLH) Päätoimikunnan pöytäkirjoihin vuosilta 1907–1927 eikä käyttänyt lähteinään lainkaan vanhoillislestadiolaisten Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen (SRK) pöytäkirjoja.

Kirja-arvosteluissa kuvastuu Havaksen kirjan merkitys lestadiolaisuuden historian tutkimukselle. Kritiikit ovat kirjoittajien henkilökohtaisia kannanilmaisuja.

Havas puolustautui kritiikkiin ja antoi vastineensa, vaikka ei lopulta suostunut jatkamaan väittelyä.

Havas toi lestadiolaisuuden tutkimukseen kirjoitukseen kirkkohistoriallisen tutkimusotteen; eikä hän keskittynyt yksinomaan Laestadiuksen elämänhistoriaan.

6. Lähteet ja kirjallisuus

6.1. *Lähteet*

6.1.1. Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Oulu. Lestadiana-kokoelma.

6.1.2. Painetut lähteet

Björklund, Joh

1953 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntien ja papiston matrikkeli. Helsinki.

Godenhjelm, Hugo

1916 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja papiston matrikkeli. Tampere.

1927 Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli. Sortavala.

Edquist, Märta

1922 Lars Levi Laestadius. En kulturbild från den stora väckelsen i Tornedalen. Stockholm.

1933 Lapin profeetta. Lars Levi Laestadiusen elämä ja toiminta. Suom. Einar Peura. Porvoo: WSOY.

Englund, Jakob Albert

1876 Lars Levi Laestadius. En kyrklig tidsbild. – Teologisk tidskrift. Uppsala.

1908 Lars Lewi Lestadius. Kirkollinen ajankuwaus. Suom. J. F. Hellman. Oulu.

Havas, Väinö

1927 Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään. Oulu: Suomen Lähetyseuran Lestadiolainen Haaraosasto.

- 1928a Laestadiolaisuutta edeltäviä hengellisiä liikkeitä Tornionlaaksossa. – Huutavan ääni.
- 1928b Pastori Vilho H. Kiviojan arvostelun johdosta. – Teologinen aikakauskirja.
- 1929 Muutamia mietteitä n. k. uudenheräyksen synnystä laestadiolaisessa suunnassamme. – Vartija.
- 1944 Vartion vaihto. Runoja. Helsinki: Kirjapaja.
- 1946 Hän uskoi meille sovituksen sanan. Porvoo: WSOY.

Heikel, Karl Abiel

- 1873 Kertomus Hengellisistä Liikunnoista Lapissa ja Pohjanmaalla viimeisinä kolmena-kymmenenä vuonna, I ja II. Oulu.

Hellman, Johan Fredrik

- 1906 Alkusanat. – [Aikakauslehti Huutawan Ääni Korwessa suomennokseen]. Oulu.

Johansson, Gustaf

- 1892 Laestadiolaisuus. Kuopio: O. W. Backman.

Kivioja, Vilho Heikki

- 1928a – Teologinen aikakauskirja.
- 1928b – Siionin Lähetyslehti.
- 1930 Vieläkin mietteitä laestadiolaisuuden ”uuden heräyksen” ja ”vanhoillisuuden” erosta. – Vartija.

Laestadius, Lars Levi

- 1906 Lars Levi Laestadius Huutawan ääni korwesta. Vuosina 1852–1854. Toim. L.L. Laestadius. Oulu.
- 1970 Huutavan ääni korvessa. Valikoima kirjoituksia hengellisestä aikakauslehestä En ropandes röst i öknens vv. 1852–54. Hämeenlinna: Karisto.

Nummi, Yrjö A.

- 1929 Toisiakin mietteitä ”uudenherätyksen” synnystä laestadiolaisessa suunnassamme. – Vartija.

Parakka, Frans

- 1931 Tositietoja laestadiolaisesta herätysliikkeestä Ruotsissa ja Suomessa. Vastalauseita teokseen ”Laestadiolaisuuden Historia”. Lahti 1931.

Pietilä, Antti Jaakko

- 1928 Laestadiolaisuuden historia. – Vartija.

Soveri, Albert Johan

- 1928 – Kirkko ja kansa.

Tanskanen, Johan

- 1880 Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa; sen esitys ja tarkastus. Oulu: Tekijän kustantama.

Viljanen, Paavo

- 1943 Wäinö Havas. Hengen ja miekan mies. Helsinki: WSOY.

Wallinmaa, Yrjö A.

- 1937 Piirteitä Gustaf Johanssonin toiminnasta Kuopion hiippakunnan piispana. Synodaalikirjoitus Oulun hiippakunnan pappeinkokoukseen v. 1937. Oulu.

6.1.3. Kuvalähteet

KA	Olavi Haltun kokoelma. Wäinö Havas H/I:198	6
KA	Havas, Wäinö Rafael, Cg:14	15
SRKA	Suomen Rauhan yhdistysten Keskusyhdistys ry arkisto	10

6.1.4. Internet-lähteet

Vartija

- 2015 Antti J. Pietilän äänitorvena.
<<http://www.vartija-lehti.fi/mika-vartija/historia/antti-j-pietilan-aanitorvena/>>. Katsottu 29.2.2016.

6.1.5. Haastattelut

Yrjö Havaksen haastattelu 21.8.2016. Haastattelu tekijän hallussa.

6.1.6. Sanoma- ja aikakauslehdet

Huutavan ääni	1928
Kirkko ja kansa	1928
Siionin Lähetyslehti	1928
Teologinen Aikakauskirja	1928
Vartija	1893, 1928, 1929, 1930

6.2. Kirjallisuus

Kinnunen, Mauri

- 2004 Herätysliike kahden kulttuurin rajalla. Lestadiolaisuus Karjalassa 1870–1939. Diss. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Komulainen, Tuomo A.

- 2012 ”Hengittäkäämme Jumalan armon ilmaa esikoisseurakunnan helmassa”: miten Juhani Raattamaa paimensi lestadiolaista herätysliikettä kirjeenvaihdollaan 1889–1891. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Hc.

Kouri, Arto S.

- 1970 Kuopion piispa Gustaf Johanssonin taistelu lestadiolaisuutta vastaan vv. 1885–1896. Kirkkohistoriallinen laudatur-tutkielma. Helsinki: Hc.

Kärkkäinen, Timo

- 1994 Wäinö Havas poliittis-yhteiskunnallisena vaikuttajana 1929–1941. Kotimaisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Hc.

Laitinen, Aatu

- 1918 Muistosanoja Lapin kristillisyydestä. Oulu: Kolkuttaja.

Lohi, Seppo

- 1989 Sydämen kristillisyys. Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.
2007 Lestadiolaisuuden suuri hajaannus ja sen taustat. Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.

Miettinen, Martti E.

- 1942 Lestadiolainen heräysliike. I Perustajan aika. Diss. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Mustakallio, Hannu

- 2009 Pohjoinen hiippakunta. Kuopion–Oulun hiippakunnan historia 1850–1939. Helsinki: Kirjapaja.

Mustakallio, Lauri

- 1968 Alkusanat [Hulluinhuonelaisen suomennokseen]. Joensuu.

Niinistö, Jussi

- 2003 Suomalaisia vapaustaistelijoita. Helsinki: Nimox.

Raittila, Pekka

- 1967 Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Talonen, Jouko

- 1993 Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- 2004 Havas, Wäinö (1898-1941). Lestadiolainen pappi, kansanedustaja. – Suomen kansallisbiografia 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tiililä, Osmo

- 1972 Antti J. Pietilä, kiistelty kirkonmies. Porvoo: WSOY.

Vahtola, Jouko

- 1997 Nuorukaisten sota. Suomen sotaretki Aunukseen 1919. Helsinki: Otava.

Vuollo, Martti

- 1999 Lestadiolaisuus Helsingissä vuoteen 1963. Diss. Oulu: Oulun yliopisto.

Westeson, Hjalmar

- 1925 Lapin profeetan oppilaita. Porvoo: WSOY.

7. Henkilöhakemisto

Edquist, Märta	4, 37, 38
Englund, Jakob Albert	4, 29, 30, 31, 35
Ervasti, Paavali	28
Brännström, Iisakki	30
Dahlberg, Jaakko	30
Grape, Pehr Olof	42
Hanhivaara, Pietari	13, 16, 23, 40, 45
Havas, Eero	7
Heikel, Karl Abiel	4, 23, 27, 28, 29, 32, 37, 40
Huhtasaari, Isak	16
Lounasheimo, Kustavi	7
Kauhanen, Saimi	7
Kivioja, Vilho Heikki	4, 42, 44, 45
Johansson, Gustaf	4, 29, 31, 33–37
Juhonpieti, Erkki Antti	16, 30
Laestadius, Lars Levi	16–22, 29, 30, 32, 33, 35–37, 43, 45, 46
Laestadius, Pietari	18, 30
”Lapin Maria”	18, 41
Laitinen, Aatu	16, 35, 37, 40
Lounasheimo, Kustavi	7
Luther, Martti	19, 20, 24, 32, 26, 43
Merikallio, Arvi	13
Nummi, Yrjö	4, 44
Nutti, Pietari	16
Paksuniemi, Fredrik	16, 23
Parakka, Frans	4, 43
Parkajoki, Heikki	16, 30
Peura, Einari	13, 37
Pietilä, Antti Jaakko	4, 6, 27, 39, 40
Poromaa, Isak	16
Puljula, Olli	16, 40, 46
Purnu, Joonas	24

Raattamaa, Juhani	<i>13, 16, 22, 23, 28, 46</i>
Raattamaa, Pekka	<i>16</i>
Rantala, Pauli	<i>8</i>
Rappi, Niiles	<i>30</i>
Rautio, Juhani	<i>40</i>
Saarenpää, Mikko	<i>13</i>
Soveri, Albert Johan	<i>4, 41, 42</i>
Sundström, Gustaf Adolf	<i>16</i>
Spets, Emil	<i>8</i>
Takkinen, Johan	<i>16, 22, 24</i>
Tanskanen, Juho	<i>4, 29, 31, 32, 33, 35</i>
Unga, Heikki	<i>16, 40</i>
Vasara, Pietari	<i>16, 40</i>
Westeson, Hjalmar	<i>23</i>